

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Vendula Kösslerová

3. ročník – prezenční studium

Česká filologie

Ivan Olbracht a Zakarpatská Ukrajina

Ivan Olbracht and Zakarpatty Region

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

OLOMOUC 2009

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu. Rozsah práce činí 93.178 znaků včetně mezer.

V Olomouci dne 27. dubna 2009

.....

Ráda bych poděkovala Mgr. Eriku Gilkovi, Ph.D. za cenné připomínky, odborné rady a za důsledné vedení, kterým přispěl k vypracování této bakalářské práce. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a svým přátelům za podporu.

OBSAH

OBSAH	4
ÚVOD.....	5
PŘEHLED HISTORICKÉHO VÝVOJE ZAKARPATSKÉ UKRAJINY	7
TEMATIZACE ZAKARPATSKÉ UKRAJINY V ČESKÉ MEZIVÁLEČNÉ PRÓZE.....	12
IVAN OLBRACHT A ZAKARPATSKÁ UKRAJINA	15
NIKOLA ŠUHAJ LOUPEŽNÍK.....	18
Román versus skutečný příběh.....	21
Reakce na román Nikola Šuhaj loupežník	24
Formální stránka díla	26
GOLET V ÚDOLÍ	29
Židé na Zakarpatské Ukrajině v Olbrachtově pojetí	31
Formální stránka díla	36
HORY A STALETÍ	39
ZÁVĚR.....	46
ANOTACE	48
LITERATURA	49
Primární literatura	49
Sekundární literatura	49

ÚVOD

Ivan Olbracht (vlastním jménem Kamil Zeman) je jedním z nejvýznamnějších českých prozaiků první poloviny 20. století. V jeho literární tvorbě můžeme vymezit specifické období, kdy náměty pro svoje texty čerpal na Zakarpatské Ukrajině. Během několika málo let se zde vystřídalo několik vládnoucích národností, přičemž ani jedna nedovedla udržet svoji moc a najít společnou řeč s původním rusínským obyvatelstvem. Toto malé území bylo po první světové válce dohodou na mírové konferenci v Paříži přiděleno k Československé republice. Nejednotné obyvatelstvo Podkarpatské Rusi si od připojení k Československu slibovalo zavedení fungujícího systému, bohužel ani Češi nedovedli splnit nesnadný úkol, a tak se na Zakarpatsku prohlubovala sociální a politická nestabilita, ústící až k hladomoru, jenž měl katastrofické důsledky.

Olbrachtova cesta na Zakarpatskou Ukrajinu byla motivována setkáním s několika rusínskými emigranty, od nichž se dozvěděl o stavu, v němž se země nacházela. Do té doby se v českém tisku objevovaly informace poněkud nejednotné a značně zkreslené, autor se tedy rozhodl vydat na Zakarpatí a utvořit si na celou situaci vlastní názor. Olbracht tak prostřednictvím svého prozaického a reportážního díla ukázal české společnosti pokud možná skutečný obraz nejvýchodnějšího cípu Československa.

Olbracht přijel na Podkarpatsko v roce 1931, ještě téhož roku vyšly jeho reportáže *Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi*, přepracované o rok později do knižní podoby s názvem *Země beze jména*. Konečná verze těchto prací byla pod názvem *Hory a staletí* vydána roku 1935. Olbracht navštěvoval tento specifický region každoročně až do roku 1936. V té době vydal román *Nikola Šuhaj loupežník* (1933), napsal tři povídky sebrané do svazku *Golet v údolí* (1937) a spolu s Vladislavem Vančurou a Karlem Novým se podílel na filmu *Marijka nevěrnice* (premiéra 1934).

V naší práci pro přehlednost nastíníme historický vývoj daného území, jenž nám umožní lépe se orientovat v dějinných událostech, kterých se Olbracht ve svých dílech dotýká. Dále naznačíme inspiraci zakarpatským prostředím i u jiných českých spisovatelů v meziválečném období, v některých případech nabídneme i srovnání pojetí této oblasti u konkrétních autorů s pojetím Ivana Olbrachta. Krátkou kapitolu budeme věnovat prozaikovým opakovaným pobytům na Podkarpatské Rusi.

Tři stěžejní kapitoly bakalářské práce jsou založeny na analýze jednotlivých děl – románu *Nikola Šuhaj loupežník*, povídek *Golet v údolí* a reportáží v knize *Hory a staletí*. Hlavním cílem této práce bude přiblížit autorský způsob a umělecké prostředky tematizace Zakarpatské Ukrajiny ve zmiňovaných textech. V každé ze tří hlavních kapitol se z velké části zaměříme na poněkud odlišnou problematiku: v *Nikolovi Šuhaji loupežníkovi* se pokusíme poukázat na inspiraci románu skutečnou událostí, v *Goletu v údolí* rozebereme židovskou otázku na Podkarpatské Rusi, v poslední kapitole *Hory a staletí* se budeme primárně věnovat genezi knihy, a to jak obsahové, tak i formální.

PŘEHLED HISTORICKÉHO VÝVOJE ZAKARPATSKÉ UKRAJINY

V této kapitole se pokusíme stručně shrnout dějiny Zakarpatské Ukrajiny. Větší pozornost budeme přirozeně věnovat událostem 20. století.

Díky tomu, že území, na kterém se Podkarpatská Rus rozkládá, je velice výhodné svou geografickou polohou, zachovaly se zde stopy života lidí a jejich předků už z pravěku, přesně z mladší doby kamenné. Docházelo zde k častým střetům kultur díky horským průsmykům, které zajišťovaly styky se severem. Od doby železné obýval tento kraj kmen Skytů, od 2. století pak Keltové.

„V době stěhování národů přicházeli sem ze severu slovanské kmeny a z jihu pak především nomádští Maďaři (kolem roku 895).“¹ Přibližně v 10. století došlo k osídlení Slovany, již pocházeli z Bulharska. V 10. století na Zakarpatí dále směřovali Maďaři.

Země byla roku 1241 stejně jako většina zemí střední a východní Evropy ohrožena tatarskými nájezdníky. Uhersko ale o tak úrodnou zem jevilo zájem, a tak se postaralo o její znovuoobnovení. Dále na toto území přicházeli Rumuni (14. století), Maďaři a Rusíni (převaha v 16. století). Prvním vládcem Podkarpatska se stal litevský emigrant Fedor Korjatovič. Poskytl domov mnoha Rusům, kteří zde pak měli řadu výhod, působili např. jako pohraniční stráž. Po události z roku 1514 ale o velkou část výsad přišli. Došlo k povstání, kdy křižáci pod vedením Jiřího Dóži zaútočili místo na svůj vytyčený cíl, tj. na Turky, na šlechtická sídla.

Po porážce povstání došlo k opětovanému zneužívání obyvatel Zakarpatské Ukrajiny, tentokrát ze strany maďarských kolonizátorů. „Všechno to provázelo pustošení, bída, hlad, vypálené vesnice, morové epidemie, verbování vojáků u nelítostné poddanství.“²

Lepší časy nastaly za vlády Jiřího Rákoczyho v polovině 17. století.

V době národního obrození si také Rusíni uvědomovali svou národní příslušnost a toužili po větší samostatnosti. Usilovali o vytvoření rusínské provincie, ale jejich návrhy byly zamítnuty.

¹ HOŘEC, Jaromír: Podkarpatská Rus – země neznámá. H&H, Jinočany 1994, s. 8.

² Tamtéž, s. 10.

Na Slovanském sjezdu v Praze roku 1848 měli Rusíni zastoupení dvou svých delegátů. Slibovali si od účasti na sjezdu úlevu maďarského útlaku a rovnoprávnost.³ Byla pronesena dokonce i přímá stížnost vůči uherským praktikám plným násilí a neúměrného jednání. Roku 1867 byly však propodkarpatské myšlenky rakousko-uherskými orgány umlčeny. Nastalo naopak naprosté upřednostňování maďarštiny na veřejných místech (úřady, školy) a rusínská identita se stala pro Maďary méněcennou.

Zato Čechy vyjadřovaly zvýšený zájem o tuto oblast. Jejich zájem se zintenzívněl, když byl roku 1849 na Zakarpatsku popraven český občan. Nabádal, „aby se nevěřilo Maďarům [...] a aby Rusíni nevstupovali do armády.“⁴

Začali se zde objevovat příslušníci dalších národností. Především Češi, Němci kolonizátoři a židovští přistěhovalci.

Přelom let 1913 a 1914, konkrétně období od prosince do března, vyvolal vlnu rozhořčení napříč Evropou. Maďarský stát v zastoupení prokurátora Andora Illése obžaloval devadesát čtyři pravoslavných Rusínů z velezrady – konkrétně za snahu odtrhnout Podkarpatskou Rus od Uherska. I přes četné interpelace významných evropských politiků i přes odhalení falešnosti důkazů bylo třicet tři Rusínů odsouzeno k několikaletému vězení a peněžitým trestům.

Ani první světová válka neušetřila Zakarpatskou Ukrajinu. Její obyvatelé bojovali na straně Rakouska-Uherska. Četné bitvy byly vedeny i v oblasti Karpat. Horské průsmyky byly strategickým prostorem, který bylo nutno chránit před ruskými protivníky. Kdyby se tak nestalo, mělo by Rusko uvolněnou přístupovou cestu dále na Západ. V lednu roku 1915 postoupila ruská armáda do blízkosti Užhorodu, ale to už postupně ztrácela síly. V květnu toho roku opustila ruská vojska tuto oblast definitivně, a to na nátlak rakousko-uherské a německé armády.⁵ Následně probíhaly perzekuce Rusínů, kteří spolupracovali s ruskou armádou.

O budoucnost z politického hlediska se nejvíce starali rusínští emigranti žijící v USA. V roce 1917 byl v USA svolán Rusínský kongres, kde se projednávaly varianty připojení k Rusku nebo k Uhrám. Nástup komunistů k moci ale tyto varianty smetl ze stolu. Následujícího roku „se konaly sjezdy rusínských spolků [...]. Delegáti sjezdů vytvořili společnou komisi pro aktivní činnost s cílem osvobození Uherské Rusi.“⁶ Byla vytvořena Americká národní rada Uhro-Rusínů (ANRUR), která do příchodu Grigorije

³ Na toto téma zaznělo několik příspěvků, vyjádřili se k němu mj. i F. Palacký a P. J. Šafařík.

⁴ HOŘEC, Jaromír: Podkarpatská Rus – země neznámá. H&H, Jinočany 1994, s. 14.

⁵ POP, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Libri, Praha 2005, s. 263.

⁶ Tamtéž, s. 265.

Žatkoviče zaujímal protičeské postoje. Jeho příchod znamenal pro ANRUR změny v orientaci – Žatkovič chtěl pro Rusíny samostatnost. Sešel se s americkým prezidentem W. Wilsonem, jenž mu radil vstoupit do Středoevropské demokratické unie, jak se také stalo. Žatkovič se zde také sešel s T. G. Masarykem, se kterým projednal připojení Zakarpátí k Československu. 12. listopadu proběhl další sněm ANRURu, kde byla přijata tzv. československá varianta, následovně bylo rozhodnutí v prosinci odhlasováno. Územní dělení podpořil i rozpad Rakouska-Uherska.

Rozpadem monarchie byly vyvolány maďarské snahy o zachování ucelenosti Uher. Nabízenou autonomii jako jediní přijali Rusíni, ale nikoliv nadlouho. Vznikla Ruská krajina, kde byl stejně jako v Maďarsku nastolen v březnu 1919 komunistický režim. Zásahem revolucionářů ovšem toto zřízení dne 18. dubna vzalo za své.

V březnu roku 1919 proběhla v Paříži mírová konference, na které bylo odsouhlaseno připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice a zároveň jí byla přislíbena autonomie. Prezident měl do jejího čela zvolit guvernéra. V květnu pak byla vytvořena Centrální ruská národní rada (CRNR). Připojení Zakarpatské Ukrajiny k ČSR bylo stvrzeno podepsáním smlouvy v Saint-Germain-en-Laye 10. září 1919.

„Začátkem června 1919 na území Podkarpatské Rusi [...] byla neoficiálně vyhlášena diktatura vojenské správy. Jejím úkolem byla konsolidace situace po odchodu maďarské rudé armády a rumunských jednotek.“⁷ V srpnu došlo k vytvoření Civilní správy pro organizaci administrativy kraje, její moc byla ale fakticky přesunuta na velitele vojenské správy Edmonda Hennocquea. 7. listopadu 1919 byl československou vládou schválen Generální statut pro organizaci a administraci Podkarpatské Rusi. Mj. zde vláda ustanovila „prozatímní direktorium“ – autonomní radu Rusínů, již vedl Žatkovič. Její význam byl ale spíše formální.

29. února 1920 došlo ke schválení Ústavní listiny Republiky československé, kde se mj. ustanovuje autonomie Podkarpatské Rusi. Jsou zde ovšem jisté neshody s mírovou smlouvou, např. fakt, že v čele autonomního území má stát guvernéř, který je ovšem zcela závislý na československé vládě. Bylo zrušeno direktorium a místo něj vznikla Guberniální rada, která byla ve skutečnosti zbavena moci. Tu naopak dostal český úředník Petr Ehrenfeld, jenž plnil funkci viceguvernéra. Prokazatelně byly porušovány mezinárodní závazky, a tak Žatkovič podal demisi a odešel zpět do USA. Na jeho místo byl dosazen Anton Beskid, ale „stal se pouze dekorativní figurkou.“⁸

⁷ POP, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Libri, Praha 2005, s. 283.

⁸ Tamtéž, s. 285.

Situace se mírně změnila v roce 1937, kdy byl parlamentem schválen zákon, který upravoval postavení guvernéra Podkarpatské Rusi. V listopadu 1938 proběhlo jednání o československo-maďarské hranici, kdy Německo a Itálie rozhodly, že Československo musí podrobit Maďarsku část území Podkarpatské Rusi a Slovenska. Podkarpatsko tak přišlo o velkou část svého průmyslu, o velká města i úrodnou půdu. Německo také nepřímou nařídilo vyměnit předsedu autonomní vlády A. Bródyho (křivě obviněného z vlastizrady) za A. Vološina. Jeho vláda pak postupně odstranila demokratické instituce a ukončila činnost Centrální ruské národní rady. V březnu 1939 proběhl puč proti Vološinově vládě, který byl československou armádou potlačen. Puč sice provedl tzv. generální štáb Karpatské Síče⁹, ale ve skutečnosti byl zinscenován tajnými německými službami. Maďarsko vydalo ultimátum o vyklizení československé armády z Podkarpatské Rusi. Po vyhlášení nezávislého Slovenského státu nezbyvalo Podkarpatské Rusi než vyhlásit nezávislost. 14. března vznikla Karpatská Ukrajina, v jejímž čele stál A. Vološin. Nová vláda nařídila neodporovat maďarské armádě, následně došlo k jejímu rozpuštění, vznikla zde dočasná vojenská administrativa. 22. června pak došlo ke sjednocení karpatského území s Maďarskem. Přetrvávaly určité tendence k udělení autonomie Podkarpatsku (např. projekt zákona o karpatském samosprávném vojvodství), jež byly nakonec smeteny ze stolu.

Během druhé světové války měl Edvard Beneš představu o Podkarpatské Rusi jako o spojovacím území mezi ČSR a SSSR. Sovětská tajná policie zahájila propagaci ukrajinských tendencí – eventuálního připojení Podkarpatské Rusi k Ukrajině. Tyto tendence byly naplňovány zejména po vítězné bitvě u Stalingradu. 12. prosince 1943 Beneš Stalinovi Podkarpatskou Rus nabídl, ale ten ji zatím nepřijal. 18. října 1944 počalo obsazování Podkarpatské Rusi sovětskými vojsky. O několik dní později na místo dorazil český ministr F. Němec, kterému sice bylo přiděleno vedení třetiny území, fakticky ale vládli Sověti. Byla zahájena kampaň proti Československu. 19. listopadu vznikla Komunistická strana Zakarpatské Ukrajiny, která se ihned zabývala co nejrychlejším připojením Zakarpatí k Ukrajině. Na prvním sjezdu národních výborů Zakarpatské Ukrajiny, který proběhl 28. listopadu 1944, byl podepsán Manifest o opětovném sjednocení Zakarpatské Ukrajiny se sovětskou Ukrajinou.¹⁰ 1. prosince Podkarpatská Rus oficiálně vystoupila z tehdy neexistujícího Československa. Prezident

⁹ Karpatská Síč – ozbrojené jednotky autonomní vlády na Podkarpatské Rusi. Původ slova „síč“ – v 16. stol. si ukrajinští kozáci na Dněpru, nedaleko města Záporoží založili ozbrojený tábor známý jako Záporožská Síč. <http://slovník-cizich-slov.abz.cz>, 28. 10. 2008

¹⁰ „Opětovné“ – Zakarpatská Ukrajina nebyla nikdy součástí Ruska ani Ukrajiny.

Beneš ovšem nechtěl toto rozhodnutí uznat a přijal nabídku dohody mezi Československem a SSSR. „Nelze připustit precedens umožňující, aby kdokoli československé území rozebíral.“¹¹ Na to však reagoval Klement Gottwald a rovněž Stalin, který Benešovi připomněl jeho dřívější nabídku. Beneš sice navrhoval i jiná řešení, nebyla však vyslyšena, a tak nezbylo než Podkarpatskou Rus „odevzdat“ Sovětskému svazu. 29. června 1945 došlo k uzavření smlouvy, tzv. rusínského Mnichova. 22. listopadu byla smlouva schválena a Zakarpátí se stalo součástí Sovětského svazu.

Byly zahájeny soudní procesy s bývalými poslanci, kteří sympatizovali s Československem nebo s Maďarskem. Tyto procesy končily často trestem smrti. Zakarpatská Ukrajina byla označena za „území zvláštního režimu“. Ani tato oblast neunikla kolektivizaci. NKVD nabízela mladým lidem z vesnic nástup do ruských učilišť, namísto toho byli však umístěni na nesnesitelnou práci do dolů. V Zakarpatské Ukrajině došlo pod vládou Sovětů k nezvratným ekologickým pohromám, jisté degradaci obyvatel a značné ztrátě národního smýšlení.

V devadesátých letech se Podkarpatská Rus pokusila získat autonomii, ale její žádost byla zamítnuta. Po pádu SSSR se ani přes četné snahy nepodařilo pro Zakarpátí vydobýt samosprávu.

¹¹ POP, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Libri, Praha 2005, s. 398.

TEMATIZACE ZAKARPATSKÉ UKRAJINY V ČESKÉ MEZIVÁLEČNÉ PRÓZE

Jak jsme již zmínili, Zakarpatská Ukrajina byla připojena k Československu v roce 1919. Ve dvacátých letech tento fakt reflektovali i čeští umělci, a tak začala vznikat díla (literární i filmová), jejichž děj se na Zakarpatsku odehrával. Autoři těchto děl byli uchváteni panenskou přírodou, „starozákonním koloritem země a její vytržeností z časových souvislostí“.¹² Nebyly to jen romány, které odkazovaly na prostředí Zakarpatské Ukrajiny. Nesnadnou sociální situaci popisovali také žurnalisté (většinou levicově orientovaní), a tak vycházelo značné množství článků a reportáží.

Jednou z prvních prací zabývajících se Podkarpatskou Rusí představují dvě krátké prózy *Smutek odcházejících* a *Májová noc* v souboru *Kouzelná lampa*, který vydal Jaroslav Durych v roce 1926. Autor byl k napsání těchto dvou povídek inspirován svým pobytem na Zakarpatské Ukrajině. Když ovšem čteme první jmenovaný text, nepoznáme, kde se poučný příběh plný ukrytých poselství odehrává. Druhá ze zmiňovaných povídek již k Zakarpatsku odkazuje explicitně. V úvodu autor zmiňuje, že se příběh udál v Užhorodě. To je zároveň jediný odkaz na Podkarpatskou Rus, příběh je komponován jako procházka s kamarádem.

Dalším významným českým spisovatelem reflektujícím tuto oblast byl Karel Čapek. Téma Zakarpatské Ukrajiny můžeme nalézt ve dvou jeho dílech. Starší z nich je povídka ze souboru *Povídky z druhé kapsy* (1929) s názvem *Balada o Juraji Čupovi*. Je zřejmé, že Čapkovým primárním záměrem nebylo líčit poměry na Zakarpatsku, které mu pouze poskytlo zajímavé prostředí, do kterého mohl svůj příběh lokalizovat.

Tím druhým Čapkovým textem je první část jeho noetické trilogie¹³ *Hordubal* (1933). Podle Viktora Budína „Karel Čapek položil při charakteristice podkarpatského prostředí důraz na jeho patriarchální ráz a uzavřenost před cizím světem.“¹⁴

V tomto výčtu nemůžeme opomenout Vančurův *Poslední soud* (1929), jehož děj se na Zakarpatské Ukrajině sice neodehrává (je lokalizován do Prahy), ale odkazuje k ní skrze postavy. Hlavní hrdina bolestivě pociťuje odchod ze svého rodného kraje, plného

¹² BUDÍN, Viktor: Podkarpatská Rus očima Čechů. Česká expedice, Praha 1996, s. 38.

¹³ Jako tzv. noetickou trilogii označujeme Čapkovy novely *Hordubal* (1933), *Povětroň* (1934) a *Obyčejný život* (1934). Tyto prózy mají některé společné rysy, např. hledání pravdy, pluralitu lidské osobnosti, pojetí člověka jako nejvyšší hodnoty.

¹⁴ BUDÍN, Viktor: Podkarpatská Rus očima Čechů. Česká expedice, Praha 1996, s. 48.

přirozenosti a nespoutanosti, a příchodem do města na něj padá jakási tíseň. Musí potlačovat přirozenost, krotit svoje vášně. Jan Mukařovský ve své studii doložil, že Podkarpatská Rus představuje jedno ze dvou lyrických center příběhu.¹⁵

Ve třicátých letech dále vyšly *Četnické humoresky* (1930). Jedná se o čtyřiadvacet povídek, z nichž téměř polovina je vsazena na Zakarpatskou Ukrajinu. Tento soubor oslovil ve své době velkou řadu čtenářů. Jak již sám název napovídá, jde o veselé příběhy, jež mají čtenáře především odreagovat. Zakarpatsko je zde ale poněkud mytizováno a četníci jsou vykresleni v pozitivním světle. Jsou obětaví a starají se o pořádek ve svém milovaném kraji. Zde se nám nabízí konfrontace s popisem četníků v próze Ivana Olbrachta. V *Nikolovi Šuhaji loupežníkovi* jsou policisté představeni na rusínském území jako cizí prvek. Místní obyvatelé s nimi ani v nejmenším nesympatizují, a když se dostanou do konfliktních situací, semknou se dohromady a četníkům za žádnou cenu nepomáhají. „Vzájemný vztah občanstva a četnictva se v této obci, bohužel, nevyvíjel dosud přátelsky. Je tím vinno nepochopení z obou stran. Četnictvo nechápalo city obyvatelstva a obtíže, s kterými je spojeno vpravování se do nových, zcela odlišných poměrů; a občanstvo nerozumělo těžké a nebezpečné službě, kterou zde musilo četnictvo vykonávat [...].“¹⁶ Zároveň se do vztahu četnictva a rusínského lidu v Olbrachtově pojetí promítá názor na připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu.

Dalším autorem, který se nechal Zakarpatskou Ukrajinou inspirovat, byl Stanislav Kostka Neumann. Jeho reportážní kniha s názvem *Enciány s Popa Ivana* vyšla ve stejném roce jako *Nikola Šuhaj loupežník*, tj. v roce 1933, a zachycuje autorovy dojmy a postřehy. V prologu autor uvádí: „Nehledal jsem tam však dobrodružství ani t. zv. látky pro konvenční román. Nešel jsem tam pro politiku, která se lepí na paty sama, ani pro pamětihodnosti, které možno spatřit na pohlednicích. Vyšel jsem si za trochou poesie a křehkého štěstí. A tak jsem si přinesl jen trochu drsné, nevzhledné, neveselé lyriky s hluboce modrýma očima.“¹⁷ Ostatně zaujetí přírodou evokuje už samotný název.¹⁸

Kniha ovšem není Neumannovou jedinou prací vztahující se k Zakarpatské Ukrajině. V roce 1933 se vydal na cestu po Československu, během níž psal reportáže

¹⁵ Tím druhým je podle Mukařovského řeka Vltava, u které se odehrává podstatná část příběhu. Viz doslov in VANČURA, Vladimír: *Poslední soud*. Československý spisovatel, Praha 1958.

¹⁶ OLBRACHT, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník*. Mladá fronta, Praha 1986, s. 121.

¹⁷ NEUMANN, Stanislav Kostka: *Enciány s Popa Ivana*. Československý spisovatel, Praha 1953, s. 8.

¹⁸ Encián je jiné označení pro rostlinu hořec.

z různých koutů republiky. V rámci této cesty navštívil i Podkarpatskou Rus a napsal kapitolu s názvem *Karpatské léto*. Reportáže pak vycházely v Lidových novinách od května do listopadu téhož roku a knižně byly vydány v letech 1934 a 1935 pod názvem *Československá cesta*. Podle Budína ovšem „S. K. Neumann zůstal cizincem v cizí zemi a jeho reportáže, zatížené značnou popisností, mají spíše charakter zápisků vnímavého turistu.“¹⁹

Ani Julius Komárek²⁰ neodolal půvabu zakarpatské krajiny. V roce 1942 vyšly jeho *Lovy v Karpatech*, ve kterých sdílí vlastní zážitky, ale především popisuje nedotčenou přírodu. Ve své knize klade důraz na její ochranu a vyslovuje, jak by se měli lovci v lesích chovat. Až na výjimky se autor nevěnuje popisu rusínského obyvatelstva.

Přestože výčet přirozeně není kompletní, z představeného vzorku můžeme soudit, že každý autor vnímal prostředí Zakarpatské Ukrajiny jinou optikou, každý k této problematice zaujímal odlišný postoj. Vznikla tak díla názorově rozličná, ale – jak upozorňuje Budín – většina s trvalou uměleckou hodnotou.

¹⁹ BUDÍN, Viktor: Podkarpatská Rus očima Čechů. Česká expedice, Praha 1996, s. 45.

²⁰ Julius Komárek (1892–1955) byl autor odborných i populárně naučných prací z oblasti zoologie a myslivosti. Viz Lexikon české literatury 2^{II}. Osobnosti, díla, instituce. Academia, Praha 1993.

IVAN OLBRACHT A ZAKARPATSKÁ UKRAJINA

Ivan Olbracht přicestoval na Zakarpatskou Ukrajinu poprvé ve svých devětačtyřiceti letech, tedy v červenci roku 1931 z východního Slovenska. Strávil tam několik týdnů a měl možnost setkat se s rusínskými emigranty. K cestě ho motivovaly především rusínsko-ukrajinské spory a kulturně-politické problémy, o nichž se chtěl přesvědčit na vlastní oči, jak o tom píše Ludmila Lantová.²¹ Zároveň ale podotýká, že Olbracht nejel do Karpat za publicistickými účely: „Olbracht přijíždí s otevřeným srdcem a vnímavou myslí umělce získávat dojmy ze života tamního lidu, přesvědčit se na vlastní oči o jeho bídě a pronásledování, politickém a kulturním bezpráví, zkoumat jeho život i politické názory a o tom psát, povídky a romány, psát, psát... Toto předsevzetí mění již po prvních týdnech svého pobytu, kdy se seznamuje s nuzujícím kulturním životem země, tradicemi jejího lidu, obdivuhodně rychle proniká do myšlení obyvatel, sžívá se s Rusíny i s početnou skupinou židovského obyvatelstva, začíná chápat jeho zvyky a názory, rozumět mu.“²²

Když tedy Olbracht přijel na Zakarpatí se záměrem hledat inspiraci pro svůj příští román, nemohl si nevšimnout rozporu, jaký spatřoval mezi vyobrazováním karpatské oblasti v médiích a různých jiných zdrojích na jedné straně a realitou na straně druhé. Odložil tedy psaní románu a začal sepisovat reportáže. První reportáž vyšla dva měsíce po Olbrachtově příjezdu na Zakarpatí a vycházely pak od září do listopadu 1931 v Literárních novinách pod názvem *Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi* a podaly čtenářům poměrně šokující informace o stavu země, „zničily síť vědomých i nevědomých lží, kterou dřívější novináři zapředli tuto zemi, aby zamaskovali křivdy, které vláda [...] napáchala na lidu [...]“.²³ Olbrachtovým primárním záměrem bylo informovat čtenáře, proto se *Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi* neřadí mezi reportáže umělecké, nýbrž k reportážím žurnalistickým.

V prvním roce svého zakarpatského pobytu žil Olbracht v Užhorodě, později se přesunul do obce Volové, odkud podnikal četné výpravy do okolí.

²¹ LANTOVÁ, Ludmila: Doslov. In OLBRACHT, Ivan: *Hory a staletí*. Československý spisovatel, Praha 1982, s. 246.

²² HOLUB, Ota: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 193.

²³ HAVEL, Rudolf: Doslov. In OLBRACHT, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník. Golet v údolí. Hory a staletí. Naše vojsko*, Praha 1959, s. 611.

Roku 1932 se na Zakarpatskou Ukrajinu vrátil, zabydlel se v Koločavě, kde sbíral informace pro svou další knihu, román *Nikola Šuhaj loupežník*. Zde se seznámil s pamětníky události i se členy Šuhajovy rodiny – s otcem Petrem, bratrem Ivanem, s manželkou Eržikou, jak o tom píše v dopise svému nakladateli Ottu Girgalovi: „Je tu překrásně, lidé mě zahrnují materiálem, znám už celou rodinu loupežníka Šuhaje a hrdinka mého románu, vdova po něm Eržika, za mnou ve tři hodiny také přišla.“²⁴ Údajně se Olbracht setkal i s jedním z Šuhajových vrahů.²⁵ Obyvatelé Šuhajovy rodné vesnice podali, jak se o tom sám spisovatel zmiňuje v reportáži nazvané *Loupežníci*, poměrně pravdivý obraz skutečnosti. Jak ale sám podotýká, „legenda roste vzdáleností.“²⁶ Již v obci Volové prý zaslechl o Šuhajově kouzelné ratolístce, kterou odháněl všechny kulky, v Jasíně mu místní obyvatelé líčili jeskyni, v níž má loupežník ukryt svůj poklad atd. Olbracht do díla zakomponoval pravdivé i mýtické „poznatky“, román tedy není pouze příběhem o posledním loupežníkovi karpatských polonin, neboť popisuje zrod legendy, která se utváří na základě skutečné, nedávno minulé události. Svědčí o tom Olbrachtova slova: „[...] zastihl jsem postavu Šuhajovu ve stavu tvořící se legendy, tvořící se, to je zajímavé. Legendární prvky, tj. prvek macbethovský a samsonovský, se mísí se skutečností. A o tom píšu román. [...] Proto jsem přijel do Koločavy, abych viděl, jak vypadá reálná skutečnost, když jsem vloni v kraji od Koločavy vzdáleném viděl, jak vypadá legenda.“²⁷

Jak již bylo řečeno, původně chtěl prózu psát již o rok dříve, což potvrzuje i dopis ze 17. srpna 1931 adresovaný Líze Hošovské: „Našel jsem zde román, honím jej po poloninách, vesnicích, zimovkách a trestních soudech od Chustu až k polským hranicím. Dnes v pondělí jsem se vrátil z cesty Volové – Sinevír – Ozero – Popadja – Německá Mokrá – Kolčava [...].“²⁸

V témže roce byly vydány jeho zakarpatské reportáže (poprvé v knižní podobě) pod názvem *Země beze jména*.

Roku 1932 vznikl na Olbrachtův popud Komitét pro záchranu pracujícího lidu Podkarpatské Rusi. Tento politicky aktivní výbor veřejně poukazoval na alarmující situaci Zakarpatské Ukrajiny. Jeho stoupenci vydali brožuru *Hlad v Podkarpatsku*, která

²⁴ OPELÍK, Jiří: Olbrachtovy zakarpatské dopisy. In Sborník Národního muzea v Praze – řada C, 9. Orbis, Praha 1964, s. 287.

²⁵ HOLUB, Ota: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 195.

²⁶ OLBRAUGHT, Ivan: Hory a staletí. Svoboda, Praha 1950, s. 110.

²⁷ HOLUB, Ota: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 197.

²⁸ OPELÍK, Jiří: Olbrachtovy zakarpatské dopisy. In Sborník Národního muzea v Praze – řada C, 9. Orbis, Praha 1964, s. 287.

se dle slov Ludmily Lantové „neomezovala na sbírky pro strádající, ale připravovala i půdu protestům proti policejnímu teroru [...]“²⁹ Protože byly aktivity Komitétu značně provokativní, vláda nařídila jeho zrušení, aby zamezila případné mezinárodní aféře.³⁰

V roce 1933, kdy vyšel román o loupežníku Šuhajovi, pracoval Olbracht společně s Karlem Novým na scénáři k filmu *Marijka nevěrnice*, jenž režíroval Vladislav Vančura. Ve stejném roce probíhalo na Zakarpatské Ukrajině natáčení exteriérových záběrů ke jmenovanému filmu, jejich práce se ale ve ztížených horských podmínkách neobešla bez komplikací, jakými byly např. nepřízeň a častá proměnlivost počasí.

V roce 1934 zde Olbracht opět čerpal náměty pro svou tvorbu, tentokrát pro další reportáže, konkrétně pro *Loupežníky*, *Století osmnácté*, *Obtížné jednání s Ančou Burkalovou*, *Mandru*, *O zuřivosti chtění* a *Země se nacionalizuje*, které vydal o rok později společně s předešlými texty v knižní podobě pod názvem *Hory a staletí*.

V letech 1935 a 1936 Olbracht pracoval na třech povídkách, které vyšly v roce 1937 v souboru *Golet v údolí*. Ačkoli má každá svůj vlastní příběh, všechny jsou spjatý mnoha aspekty – spojují je stejné postavy, totožné prostředí, jedno náboženství a židovská mentalita.

Poslední návštěvu Olbracht podnikl se svou novomanželkou Jaroslavou Olbrachtovou³¹ a několika přáteli, již byli rovněž okouzleni krajem Karpat. Rokem 1936 skončily prozaikovy pravidelné návštěvy Zakarpatské Ukrajiny. Do té doby se na Podkarpatskou Rus vracel každoročně, v následujících dvou letech pak pobýval na Slovensku a válečná léta strávil na Třeboňsku ve vesnici Stříbřec, jak upozorňuje Rudolf Havel.

²⁹ LANTOVÁ, Ludmila: Doslov. In OLBRACHT, Ivan: *Hory a staletí*. Československý spisovatel, Praha 1982, s. 250.

³⁰ Dalšími členy Komitétu byli např. Zdeněk Nejedlý a Karel Teige.

³¹ Za svobodna Jaroslava Kellarová.

NIKOLA ŠUHAI LOUPEŽNÍK

Román *Nikola Šuhaj loupežník* vyšel v roce 1933. Předlohu k jeho napsání Ivan Olbracht čerpal ze skutečné události, která se stala o dvanáct let dříve, tj. v letech 1920/1921, na území Zakarpatské Ukrajiny.

Včleněním nadpřirozena se autorovi podařilo vytvořit legendu, Mikuláše Šuhaje tak pozvednout z prostého lupiče a vraha, jak ho vnímalo vzdálené okolí, a učinit z něj rusínského národního hrdinu.

V románu se stýkají dvě vrstvy – rovina reality a rovina mýtu. Realitou je skutečný příběh reálné osoby Nikoly Šuhaje, žijící v karpatské vesnici Koločavě a konající opravdové loupeže. Rysem mýtu pak rozumíme pojetí lidového hrdiny, který sám bojuje za spravedlnost ostatních.³² Je obdařen nadlidskou silou, díky které je nezranitelný střelnou zbraní a neustále uniká četníkům. Román má baladické prvky, nejde ale o baladu v tradičním pojetí, nýbrž o baladu sociální – nadpřirozené síly tu jsou nahrazovány sociální nespravedlností. Bohatí státníci a majetní Židé utlačují chudé vesnické obyvatele (mezi nimiž jsou ovšem také zastoupeni Židé).

Nejde ale jen o příběh Nikoly Šuhaje, který dělá z tohoto textu výjimečné dílo, přistupuje k tomu stejným dílem vystižení sociální a politické situace země, charakteristika mentality karpatského lidu, jeho tradic a obyčejů, líčení panenské přírody a v neposlední řadě také užití jazykových prostředků.

Olbracht v tomto díle popisuje Zakarpatskou Ukrajinu jako místo, kde „ještě žije Bůh. [...] Prastarý pohanský Bůh, pán lesů a stád, který odmítá spojovati se s oním pyšně honosným Bohem bydlícím v zlatě a hedvábí za pestrými stěnami ikonostasů i s oním nevrlym starcem skrývajícím se za ošumělými záclonkami purjochesů synagóg.“³³ Pojetí Boha je zde tedy netradiční a je nápadně spjato s pohanstvím. Jedná se o „starého Boha země“,³⁴ který bytostně náleží k místu a dokresluje Olbrachtův popis krajiny.

Šuhaj je také neoddělitelně spojen s místem, odkud pochází, o to více pak s přírodou. Vždyť zakarpatské lesy a poloniny byly jeho domovem od doby, kdy se

³² Dalším národním hrdinou na Podkarpatské Rusi byl např. Oleksa Dovbuš, jehož legendě se Ivan Olbracht ve svém románu věnuje.

³³ OLBRACHT, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník*. Mladá fronta, Praha 1986, s. 5.

³⁴ Tamtéž, s. 5.

rozhodl pro zbojnický život. Les mu poskytl útočiště, když ho honili četníci – schovával se za buky, které mu dávaly ochranu před kulkami jejich pistolí. Kvůli své lásce k domovu, k přírodě utekl z války. „Utekl z války. Domů. Do svých hor. Neboť ony jsou jediné, které stojí za to, aby se po nich stýskalo.“³⁵ Myšlenky na návrat zpět do přírody ho držely při životě, když byl zesláblý tyfovou epidemií. „Údolí hořelo jasně a ve strži křičel potok. Jen ruku do něho moci ponořit a cítit odpor jeho letící studené vody! Kdy také já budu smět vyjít ze svého doupěte a splynout zase se vším tím, co jest okolo mne? myslil si Nikola.“³⁶ Jeho zdraví a temperament koresponduje s tím, kde zrovna přebývá. Když je slabý, nemocný a jeho stav je vážný, pobývá v chýši u Juraje Tokara ve Zvorci, je tedy de facto uvězněn, vytržen ze svého přirozeného prostředí. Jakmile se ale začíná uzdravovat, opouští svůj nucený úkryt a navrácí se zpět tam, kde je jeho pravý domov, do koločavské přírody. Ta s ním „cítí“ a odráží se v ní Šuhajův aktuální duševní i tělesný stav. Existuje zde tedy znatelná symbióza mezi hrdinou a přírodou. Ve chvíli, kdy se Šuhajovi přátelé chystají vykonat zradu, mění i ona svou tvář. „Vyšli. Bylo zamračené jitro.“³⁷

Karpatská příroda je mlčenlivá. Je drsná, ale je vždy spolehlivým útočištěm a vládne v ní klid a mír. A stejně tak vyobrazuje Olbracht tamní lid. Autorovi se podařilo skrze románové postavy charakterizovat národní povahu Rusínů na Zakarpatské Ukrajině. Jsou drsní, ale tiší. Jejich komunikace se odehrává především neverbálně, prostřednictvím citů, slova jsou povrchní a nemají dostatečnou váhu. Lidé žijící v tak drsných podmínkách nemají na povrchnosti čas. „Bratři dlouho mlčeli. V této zemi se mnoho mlčí. Hluboká horská údolí, kudy možno jíti hodiny a neslyšeti zvuky kromě šumění vody, pralesy, jejichž ticha neruší ani drobná zvěř, ani ptactvo, pastvy na horách, kde jen skot trpělivě chroustá stébla travin, lidi mluvíti neučí. Slova jsou pouze pro nutné pojmy všedního dne. A věci citů se dají říci jen pohledem, stisknutím ruky, písni sopilky nebo modlitbou.“³⁸ Mlčení dodává příběhu ráz jakési osudovosti, závažnosti, žádá si velkých činů, takových, jaké konal právě Nikola Šuhaj. Jeho ubohý národ je sužován vrchností, ať už jakékoli národnosti či vyznání, ale mlčí a tiše snáší svou bolest. Nemá síly, prostředky, vzdělání či odvalu ke vzpouře, a proto je Nikola Šuhaj národním hrdinou. On jediný se dokázal vzepřít, postavit se uzurpátorům. „Nedovede, ba ani nezamýšlí vyburcovat zástupy k revolučnímu činu, nicméně je

³⁵ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 16.

³⁶ Tamtéž, s. 76.

³⁷ Tamtéž, s. 132.

³⁸ Tamtéž, s. 77.

hrdinou jejich převratných tužeb a snů; nemá záměrů politických ani sociálních, a přece působí revolučně svým příkladem, protože budí v lidech přirozené právo, lepší a mravnější, než jest právo psané; protože je nutí, aby mysleli na spravedlnost, a vzněcuje v nich touhu po lepším světě, odhodlání bojovati za něj a víru, že přijde.“³⁹ Svými činy dodal lidem energii a vzbudil v nich reakci, která měla rychlého konce. Když se koločavští muži vraceli z války a viděli, že jejich rodiny sužuje bída, jejich trpělivost dostála konce a celá vesnice vyrazila do boje. Vzbouřenci zničili domovy třem nejbohatším a nejvlivnějším lidem, kteří je neustále okrádali, a ukradli trezor, v němž se nacházelo 30.000 korun. Tím ale jejich vzpoura skončila. Šuhajovy skutky mají dost odlišný charakter. Sám nebo v malé skupině vyrazil loupit a nenechal se zastrašit ničím. „Nikola se podobal rysovi. A ten vychází za kořistí sám, sám se bije a sám umírá.“⁴⁰

Rusíni ovšem nebyli jediným národem, který žil na Zakarpatsku. Početnou národnostní skupinou byli Židé (podrobně se jim budeme věnovat v další kapitole). Mohli bychom je rozdělit na dvě skupiny. Jednak to byli zámožní a dobře situovaní obchodníci, kteří nebyli přijímáni chudým karpatským obyvatelstvem. To naopak tiše (a leckdo i hmotně) podporovalo Nikolu Šuhaje, jenž okrádal bohaté, což byli většinou právě majetní Židé. Oni sami aktivně zasahovali do Šuhajova případu. Druhou skupinu tvořili Židé stejně chudí jako Rusíni. Jejich sociální situace byla stejná, proto jim nic nebránilo žít přátelsky vedle sebe.

Prvky pohanství dodávají dílu rys nadpřirozenosti; spolu s autorskou licencí je to jediný prostředek, kterým se příběh vzdaluje realitě. Byla to právě čarodějnice, která Nikolovi dala kouzelnou moc, jeho částečnou nesmrtelnost. Fakt, že spolu s přítelem ji posléze zabili, jako by předvídali i konec samotného loupežníka hrdinského života. A další čarodějnice, matka jeho bývalého přítele Derbaka Derbačka Olena Derbaková, mu do těla přičarovala hady, na které málem zemřel, nebýt majdanecké čarodějnice, jež ho odklela.

Nadpřirozeno v románu je v drtivé většině spojeno se Zakarpatskou Ukrajinou, kde se příběh odehrává. „A dole, v úzkých údolích řek, ve vesnicích, které jsou zelené kukuřičnými poli a žluté květy slunečnic, žijí vlkodlaci, kteří, překulivše se večer po soumraku přes kládu, se mění z mužů ve vlky a k ránu opět z vlků v muže, zde se v měsíčních nocích mladé vědmy prohánějí po koních, ve které proměnily své spící muže, a čarodějnic netřeba hledati za sedmi horami a sedmi řekami ve větrných údolích,

³⁹ PÍŠA, Antonín Matěj: Ivan Olbracht. Československý spisovatel, Praha 1982, s. 76.

⁴⁰ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 27.

nýbrž ty zlé možno potkati na pastvinách, jak sypou do tří dobytčích stop soli, aby zbavily krávy mléka, a ony dobré lze kdykoli navštívit v jejich chýších a odvolati od konopných trdlíc, aby zařikaly hadí uštknutí nebo koupelí z odvaru z devíti bylin udělaly z dítěte neduživého silné.“⁴¹

Román versus skutečný příběh

Ivan Olbracht při psaní svého snad nejslavnějšího románu vycházel ze skutečné události. Skutečně existoval Mikoláš, tj. Nikolaj nebo Nikola Šuhaj, který byl dle policejních spisů vrah a zločinec. Abychom mohli na příběh skutečného Nikoly Šuhaje nahlédnout co možná nejobjektivněji, musíme znát fakta o situaci, ve které se nacházeli obyvatelé Podkarpatské Rusi na přelomu desátých a dvacátých let dvacátého století.

Jak se můžeme dozvědět od pamětníků,⁴² Češi, kteří se po připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu nastěhovali do nově nabytých území, se měli velice dobře. Byli podporováni českou vládou, od které dostávali finanční odměny za to, že do tohoto kraje odešli. Města vzkvétala, stavěly se nové úřední budovy, poštovní úřady, činžovní domy apod. Zprvu by se tedy mohlo zdát, že vznik ČSR měl na Zakarpatí příznivý vliv. Problém byl ovšem v tom, že vláda investovala veliké množství prostředků na zvelebení měst, ale příliš nemyslela na chudé horské starousedlíky, téměř výhradně Rusíny.

Přibližme si situaci, která vyvstala v zimě 1919/1920. Tato zima byla velice mrazivá, lidé v horských vesnicích neměli zásoby potravin a situace začala být kritická. „Užhorodské úřady začaly bombardovat pražská ministerstva žádostmi o podporu. Ne z lásky k horskému karpatskému obyvatelstvu, ale ze strachu, aby tito zoufalí, hladoví lidé nevtrhli do měst a nerabovali.“⁴³ Žádali o úvěr, za který by pořídili suroviny alespoň pro ty nejpotřebnější. Bohužel ministerstvo financí tento návrh nepřijalo, což mělo pro karpatský lid nedozírné následky – lidé umírali v důsledku hladomoru a nemocí, které se rychle rozmáhaly. Většinou se jednalo o španělskou chřipku nebo tyfus. Zdravotní péče byla v těchto končinách také zanedbaná. Pro představu: jeden lékař měl na starosti mnohdy i několik vesnic, což bylo někde až 35.000 pacientů (konkrétně v okrese Volovec).

Karpatský lid nutně potřeboval naději na záchranu, jenže vzhledem k vysokému procentu negramotnosti a poměrně nízké inteligenci místního obyvatelstva nebylo

⁴¹ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 5.

⁴² Osobní zkušenosti mého dědečka.

⁴³ HOLUB, Ota: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj, Československý spisovatel, Praha 1983 s. 73.

reálné pomýšlet na revoluce či hromadná dobře organizovaná povstání. Proto musel nutně přijít někdo jako Nikola Šuhaj, který by s vrchností bojoval po svém, tedy jako loupežník dovbušovského ražení. Nepřinesl dlouhodobé zlepšení celé situace, ale svými činy naznačil svůj postoj, který následně podpořili všichni prostí koločavští obyvatelé.

Jak píše Olbracht ve svém románu a jak následně potvrzuje i Ota Holub ve své publikaci o případu Nikoly Šuhaje, loupežník Šuhaj neokrádal chudé. Měl spadeno především na židovské obchodníky a další movité lidi. V románu se dočteme, že když se střetl s chudým člověkem, neoloupil ho a ještě mu nějaké peníze dal. Tento fakt samozřejmě v policejních spisech ověřit nelze, pozitivní zprávy o něm z pochopitelných důvodů psány nebyly. Jisté ale je, že byl Šuhaj jedním z chudých.

Sám spisovatel se vyjádřil tak, že „[...] můžeme dáti četnickým orgánům klidně za pravdu, že Šuhaj byl bandita. Jenže literatura je něco jiného než bezpečnostní služba, oči umělcovy hledívají jinak než oči státních orgánů a Šuhaj z tvořící se legendy není Šuhajem z roku 1920 a 1921. Má kniha je román a ne historická monografie, a rozumí se samo sebou, že věci v ní se neudály tak jako ve skutečnosti a osoby v knize vystupující že nejsou lidé opravdoví.“⁴⁴ Pokud ale nahlédneme do policejních spisů a pečlivě je prostudujeme, jako to udělal Ota Holub, zjistíme, že děj románu se od reality nijak diametrálně neliší. Jisté jsou v něm aspekty, které jsou výsledkem Olbrachtovy představivosti, ale samotný příběh je skutečný. Srovnáme tedy dílo a skutečnost.

Zaměříme se na porovnání zločinů, které spáchal skutečný a románový Nikola Šuhaj. Ještě předtím je nutno podotknout, že četníci měli na Šuhaje spadeno od počátku, kdy začal působit v kraji. Neustále jim utíkal – ukrýval se v místních lesích a na poloninách – a když už se jim ho podařilo zatknout, unikl. Podle knihy se nechal četník na zkoušku Vlášek, který ho měl za úkol na stanici hlídat, podplatit penězi od Eržiky Dračové–Šuhajové. „Prodej obě krávy, které jsi mi přinesla!“ šeptal mezi doušky. „Abramovi Beerovi... Otec ať prodá koně... Heršovi Wolfovi... Hned. Okamžitě... Vypůjč si, co můžeš... Přines! Četníkovi... Hned... Hned!“⁴⁵

Podle policejních spisů se Šuhaj dopustil mnoha přestupků. Došlo k mnoha vraždám a loupežným přepadením, které byly Šuhajovi připisovány. Četníci ho chtěli zatknout, aby nastal opět klid. Do Koločavy a okolí bylo posláno několik desítek či stovek posil z Čech, které by pomohly dopadnout slavného loupežníka. Ve skutečnosti

⁴⁴ HOLUB, Ota: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj, s. 90.

⁴⁵ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 45.

ale mohli Šuhajovi dosvědčit „pouze“ vraždu četníka na zkoušku Vojtěcha Kubína, strážmistra Oldřicha Hrabala a Ivana Derbačka.

Ale Hrabalův případ také nemohl být jednoznačně uzavřen. Při noční obchůzce se Hrabal (v románu závodčí Svozil) se svým kolegou Rudolfem Řeháčkem zastavili u Dračovy chalupy (chalupa Eržiky Dračové–Šuhajové a jejího otce), kde na něj neznámý pachatel vystřelil. „V nočním stínu mohl stát kdokoliv a jediný Hrabal viděl svého vraha...“⁴⁶ Protože se vše odehrálo v noci, nikdo nemohl dosvědčit, že pachatelem byl Nikola, přesto byla vina přiřčena právě jemu. Pravdou ale zůstává, že když se k Nikolovi přidal mladší bratr Jura, jejich výpady byly častější a agresivnější. Poslední vražda, u které bylo prokazatelné, že vrahem byl Nikola Šuhaj, se stala 13. srpna 1921 (tedy tři dny před jeho smrtí) a zavražděným byl Ivan Derbačok.

Dle románu se Derbačkova a Hrabalova smrt shoduje. Románový Šuhaj zavraždil v sebeobraně dva gardisty, kteří na něj společně s ostatními četníky stříleli. Později zastřelil závodčího Svozila, který přišel do chalupy za Eržikou, s níž měl milostný poměr. Při přepadení zemřel jeden chudý Žid Pinkas Meisler, toho ovšem zabil Jura. Dále měl Nikola na svědomí desítky krádeží a vypálenou chalupu, ale román i skutečnost se shodují v tom, že ho četníci stíhali za větší množství vražd, než jaké opravdu spáchal. Někdo totiž využil šuhajovského poprasku a vraždil jeho jménem. Románovými vrahy byli jeho bývalí společníci, kteří chodili loupit s ním. Ve skutečnosti jedním takovým vrahem byl Ivan Buštin. Jeho záměry ovšem nebyly tak šlechtné jako Nikolovy: „Na rozdíl od Šuhaje, chytrého, mazaného všemi mastmi, byl Buštin obyčejný násilník, surovec a ožrala.“⁴⁷

Další zajímavou skutečností je pohled na fakt, že se Nikolý Šuhaje „netkla žádná kulka, ani z pušky, ani z pistole, ani z kulometu, ani z děla.“⁴⁸ Románový Šuhaj za to vděčil čarodějnicí, u které se svým německým přítelem přebývali, když dezertovali. Dala jim vypít kouzelný lektvar, po kterém se jim každá kulka měla vyhnout. „Šuhaj jako ve snách přilícil. Byl dobrý střelec. Jací bývají u brigády jeden nebo nejvýše dva. Major mu jednou házel do vzduchu koruny a on je odstřeloval. Stiskl spoušť. [...] ‚Co děláš, hovado?‘ soptil kamarád, prohlížeje si čistou dlaň.“⁴⁹ Literatura faktu se o tomto úkazu nezmiňuje, jen se připomíná, že Nikolova nesmrtelnost střelnou zbraní zarážela

⁴⁶ HOLUB, Ota: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 107.

⁴⁷ Tamtéž, s. 136.

⁴⁸ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 8.

⁴⁹ Tamtéž, s. 10.

všechny. Lidé si ji vysvětlovali různými báchorkami. Jedna věc je však jistá, přestože četníci na Šuhaje stříleli nesčetněkrát, jeho smrt způsobily rány sekerou.

Olbracht nacházel paralelu mezi loupežnickými činy mladého Nikoly a pověstí o Oleksu Dovbušovi. Ten ji dostal darem od Boha za to, že zastřelil d'ábla. Jeho lid byl stejně ubohý jako ten Nikolův, potřeboval někoho, kdo mu navrátí stabilitu. Dovbuš se stal obávaným loupežníkem, kterého se všechna vrchnost bála, proto se ze strachu zněmčila k lepšímu. Pověst slibuje, že po jeho smrti přijde jeho nástupce. „Neboť v Brazách zakopal Oleksa před smrtí svůj kris hluboko do země. Ten se pohybuje každého roku o makové zrnečko vzhůru k zemskému povrchu, a až se na slunci objeví celý, vzejde světu nový Oleksa Dovbuš, radost lidí a hrůza pánů, bojovník za pravdu a mstítel křivd.“⁵⁰ Autor románu viděl Dovbušova nástupce právě v Nikolovi Šuhajovi.

Další rozdíl mezi skutečností a románem představují jména. Autor musel při psaní románu pozměnit jména postav, neboť většina protagonistů skutečného příběhu byla ještě naživu a autor je nechtěl přímou identifikací diskreditovat. Jména přitom mnohdy byla změněna jen nepatrně. Např. členové Šuhajovy loupežnické bandy a zároveň jeho vrahové se ve skutečnosti jmenovali Adam Ivanič, Ivan Burkalo a Danilo Markus, a nikoliv Adam Chrepta, Ihnat Sopko a Danilo Jasinko, jak píše Olbracht. Podobných nuancí i patrnějších diferencí je zde víc.

Poslední aspekt, ve kterém se nejspíš autor nedržel skutečnosti, je Šuhajův vztah s Eržikou. Fakticky víme, že byli manželé a že spolu měli dceru Annu, která se narodila, když byla Eržika uvězněná kvůli Nikolovi v cele. V románu je ale jejich láska důležitou linií celého příběhu, která čtenáře vtahuje do děje. O Anně Šuhajové je zmínka v závěrečné kapitole. Eržika nahlásila jako Anina otce závodčího Svozila „chtíc ulehčit svému osudu“.⁵¹ I ve skutečnosti Eržika udala jako otce svého dítěte strážníka Hrabala,⁵² jisté však je, že jím byl Nikola Šuhaj.

Reakce na román Nikola Šuhaj loupežník

Román vyšel v roce 1933, tedy dvanáct let poté, co byl zavražděna skutečná osoba Nikola Šuhaj. Nevelký časový odstup látky a jejího zpracování způsobil rozporuplné reakce širokého okolí. Obzvláště negativní ohlasy byly vyvolány četníky,

⁵⁰ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 58.

⁵¹ Tamtéž, s. 142.

⁵² OLBRACHT, Ivan: Loupežník Šuhaj a „rozhořčení“ četníci. In OLBRACHT, Ivan: O umění a společnosti. Československý spisovatel, Praha 1958, s. 243.

již se začali bouřit ještě před vydáním románu, tedy v době, kdy Olbracht shromažďoval informace o případu. Kritické stati byly uveřejněny např. v časopisech *Venkov* či *Četnický obzor*.⁵³ Autoři těchto článků napadali spisovatelovu oslavu Šuhaje jakožto národního hrdiny, lživé popisování četnictva a jeho služebních postupů i nepravdivé vyličení faktů, jako bylo např. popsání smrti strážmistra Hrabala nebo zapálení Dračovy chalupy. Odpor byl tak silný, že podání „řady žalob a zastavení Nikoly Šuhaje nebylo jen zbožným přáním [...] ani novinářskou frází, nýbrž že byl z velmi vlivných míst užhorodských učiněn skutečně pokus dostati Šuhaje z knihkupeckého trhu“,⁵⁴ jak se o tom dočteme v Olbrachtově stati *Loupežník Šuhaj a „rozhořčení“ četníci*.

Ota Holub poukazuje na zajímavý fakt, že jiný obdobně zaměřený časopis *Četnické listy* vydal v jedenáctém čísle roku 1933 apologetický článek s názvem *Ivan Olbracht a četníci*, který dal jasně najevo, že „román není vyličení historicky věrné a o činnosti četnictva na Podkarpatské Rusi měly dáti spravedlivý posudek instituce jiné než spisovatelé romantických povídek. Tak je třeba dívati se na Nikolu Šuhaje.“⁵⁵

28. října 1933 byla Olbrachtovi udělena státní cena za slovesné umění, což rozpoutalo další odpor zakarpatských státních zaměstnanců. Následná kritika nesměřovala už jen k Olbrachtovi, ale také k ministerstvu školství a národní osvěty, jemuž bylo vytýkáno, „že v čítankách trpí protičetnické články, které v mládeži budují vůči četnictvu nepřátelství.“⁵⁶

Ivan Olbracht se ke sporu vyjádřil článkem v periodiku *Čin* 23. listopadu 1933 a následně 1. prosince v časopise *A–Z*. Odhaloval v nich především pozadí protišuhajovského tažení – mínil, že „Nikola Šuhaj loupežník je román a žádná historická monografie, což znamená, že děj ani figury Nikoly Šuhaje nejsou skutečnými. Vím z mnoha zkušeností, že jest na mě rozhořčen někdo jiný. Jsou to páni, kteří vládnou Podkarpatské Rusi a kterým velmi záleží na tom, aby se v této zemi o jejich vládnutí a o jejich kořistění nepsala pravda.“⁵⁷ K otázce křivého hanění četnictva se spisovatel vyslovil v již zmiňované práci *Loupežník Šuhaj a „rozhořčení“ četníci*. Doložil zápisy výpovědí Ivana, Josefa, Jury a Eržiky Dračových z 22. listopadu 1924, které potvrdily Olbrachtovu románovou verzi násilné represe a vypálení Dračovy

⁵³ OLBRACHT, Ivan: *Loupežník Šuhaj a „rozhořčení“ četníci*. In OLBRACHT, Ivan: *O umění a společnosti*. Československý spisovatel, Praha 1958.

⁵⁴ OLBRACHT, Ivan: *Loupežník Šuhaj a „rozhořčení“ četníci*. In OLBRACHT, Ivan: *O umění a společnosti*. Československý spisovatel, Praha 1958, s. 240.

⁵⁵ HOLUB, Ota: *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 213.

⁵⁶ Tamtéž, s. 214.

⁵⁷ Tamtéž, s. 215.

chalupy četníky, vykonané jako pomstu za smrt strážníka Hrabala (v románu se jmenuje Svozil), jako pravdivou.

Formální stránka díla

Tvorba Ivana Olbrachta je specifická literárním jazykem, který je plně přizpůsoben ději konkrétního příběhu, koresponduje s jeho intenzitou. Protože příroda hraje v *Nikolovi Šuhaji loupežníkovi* jednu z hlavních rolí, volil u přirovnání přírodní motivy, tzv. totemová přirovnání.⁵⁸ „A potom čekal tři noci na Eržiku. Na ptáčka Eržiku. Na rybku Eržiku. Na Eržiku, která je růžová a černá a voní višňovým dřevem.“⁵⁹ Závodčí Svozil si o Eržice myslel „Kočka, kočka, kočka, která nikdy nemluví, a vždy se dívá plně rozevřenýma očima, a člověk, hledě do nich, nikdy neví, co se děje za nimi.“⁶⁰ Když Rózička Grünbergrová popisovala svým kamarádkám své setkání s Šuhajem, vylíčila jeho vzhled takto: „Oj, jak je krásný! Snědý jako strom v lese, ale ústa má maličká, rudá jako třešně, úzké obočí a jeho černé oči svítí jako to šábesové okno za jejich zády.“⁶¹ Kdyby spisovatel použil obvyklá přirovnání, nedosáhl by kýženého efektu vtáhnutí čtenáře do míst konání děje. Román by se podobal řadovému milostnému příběhu, ale užití právě těchto jazykových prostředků z něj dělá víc než jen příběh o lásce a loupežnictví.

Tempo děje je ovlivňováno rozsahem vět. Na místech, kde dochází k popisu krajiny či stavů, tudíž obraz je víceméně statický, užívá autor dlouhých, rozvitých souvětí. „Hory, kopce a hory. Jsou prorvány stržemi, roklemi, údolími ne širšími než na rozpětí vojenského čtyřstupu, tisíce prameny a desítkami vodních toků, které stříkají po balvanech prahů a v tůních mají průhlednost zelených drahokamů.“⁶² Naopak na místech, kde se děje nějaká akce nebo je situace vypjatá, se vyskytují věty krátké až úsečné, které dodávají plynutí textu dynamičnost. „Okamžitý alarm všeho mužstva! Před úplným rozedněním vykonat po cestách nejrychlejší pochod, jaký je možno! Pak bude rozkázáno další! Cestu znáte, strážmistře? Kapitán byl rozčilen.“⁶³ „Eržiko...“

⁵⁸ MUKAŘOVSKÝ, Jan a kol.: Dějiny české literatury 4. Victoria publishing, Praha 1995, s. 565.

⁵⁹ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 17.

⁶⁰ Tamtéž, s. 87.

⁶¹ Tamtéž, s. 111.

⁶² Tamtéž, s. 12.

⁶³ Tamtéž, s. 88.

Hleděli si do očí. V těch jejích se něco malounko zatřepetalo. Co to bylo? Vzpomínka? Výsměch? Lítost? Jeho dětská duše plakala. Také jeho hlas plakal.“⁶⁴

Zajímavým prostředkem jsou dva typy rétorických otázek.⁶⁵ Jednak se setkáváme s dotazy, které klade vypravěč – jako na zkoušku čtenářovy pozornosti nebo jako by žádal po čtenáři odpověď. „Ale nač spoléhá Nikola?“⁶⁶ Na druhé straně se zde vyskytují otázky, které vyslovují určité dilema a v duchu si je kladou samotné postavy. „Mají své životy spojovat s jeho? [...] Ale jak se s ním rozejít?“⁶⁷

Ke specifičnosti jazyka románu přispívá jeho archaičnost. Olbracht často užívá přechodníky. „Pak, překročivše přes kládu Koločavku, šli cestou podél ní domů, loudajíce se, aby zastihli vesnici již spící.“⁶⁸ Archaičnost je v textu spojena z velké části s jazykem Židů. Často se tyto postavy vyjadřují ustálenými formulemi, které se nejednou opakují. Nápadně užívají citoslovce. „Ojojjoj, že si s Nikolou kdy co začínal!“⁶⁹

V tvorbě Ivana Olbrachta se někdy vyčleňuje prototyp tzv. zlého samotáře. Obecně jsou tyto postavy považovány za „individualisty proti své vůli [...], které boj o existenci zahnal do izolace a které samota a hlad učinili zlými.“⁷⁰ Jiří Opelík, autor příspěvku o Ivanu Olbrachtovi v akademických Dějinách české literatury, mezi zmíněný typ hrdinů zařazuje také Nikolu Šuhaje, s čímž by se ovšem dalo polemizovat. Jistě, Šuhajova postava naplňuje podmínku „touhy po volnosti, pocit ‚sladko je žít‘, ideál vlastní jedincovy svobodné aktivity“,⁷¹ ale tuto pozici si Nikola zvolil dobrovolně, nebyl nikým nucen, leda vlastním svědomím. A rovněž nelze souhlasit s tím, že se stal zlým. Zlý byl jen vůči někomu, protože jak jinak bychom si vysvětlili fakt, že rozdával peníze chudým lidem? Jednal ve jménu domnělé spravedlnosti, ne kvůli pocitu nucené izolace, samoty či hladu. Odlišná situace nastává ovšem u bratra Jury. Nepřipojil se sice k Nikolovi proti vlastní vůli, ale protože byl ještě dítě, byl zaslepen možností stát se hrdinou. Mohl odejít pryč spolu s rodiči, ale zvolil zůstat a loupit s bratrem. Jeho záměr je tedy odlišný. Nezůstal proto, aby po svém řešil těžkou sociální situaci svého lidu jako

⁶⁴ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 100.

⁶⁵ Necháme stranou otázky v přímé řeči v pásmu postav.

⁶⁶ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 104.

⁶⁷ Tamtéž, s. 105.

⁶⁸ Tamtéž, s. 136.

⁶⁹ Tamtéž, s. 92.

⁷⁰ MUKAŘOVSKÝ, Jan a kol.: Dějiny české literatury 4. Academia, Praha 1995, s. 557.

⁷¹ Tamtéž, s. 557.

Nikola. Zůstal proto, aby byl slavný a obávaný zbojník a mohl stanout po boku svého milovaného a obdivovaného bratra.

GOLET V ÚDOLÍ

Golet v údolí (1937) je nejmladší ze tří Olbrachtových děl, které se vážou k Zakarpatské Ukrajině. Jedná se o povídkový triptych, který zastřešuje vedle dějiště ještě jeden další společný tematický prvek, a sice židovství. Podle Akademického slovníku cizích slov znamená golet židovskou vesnici v „jinonárodním prostředí“⁷², nebo také vyhnanství. Tyto dva významy spolu úzce souvisí, neboť obyvatelé vesnice žili skutečně odloučení od původního rusínského obyvatelstva.

Obyvatelstvo Zakarpatské Ukrajiny v první polovině 20. století nebylo homogenní. Židé zde tvořili poměrně početnou skupinu, jejich minorita čítala přibližně 15,4 % obyvatel z celkové populace. Verchovinští⁷³ Židé byli výjimkou, při sčítání lidu po první světové válce ostatní židovské obyvatelstvo uvádělo německou či maďarskou národnost, proto musely být údaje vyvozovány z počtu přihlášených občanů Zakarpátí k židovskému náboženství. Právě verchovinští chasidové a sionisté se hlásili k židovské národnosti. „Podkarpatská Rus byla z hlediska poměru židovského obyvatelstva k nežidovskému nejžidovštější částí republiky.“⁷⁴

Ačkoli zakarpatská oblast v *Goletu v údolí* již není centrem příběhu, je pro samotné dílo stěžejní. Podkarpatská Rus byla ojedinělá mj. tím, že zde vedle sebe žily dvě židovské skupiny, chasidové a sionisté, zatímco v ostatních částech republiky měli Židé velký zájem o začlenění se do české společnosti a v drtivé většině – především v Čechách – se plně asimilovali. Proto je multikulturní prostředí ideální pro lokalizaci Olbrachtových zápletek, ačkoli ho v díle explicitně nevyzdvihuje.

Dominantní úloha je narozdíl od *Nikoly Šuhaje loupežníka* přesunuta na obec, zde Polanu, dochází tedy k redukci literárního prostoru. Zatímco Šuhaj utíkal a později také žil především v okolí vesnice než v Koločavě samotné, zde je tomu jinak, téměř naopak. Obyvatelé Polany svůj prostor neopouští, když už je to nutné, tak jen velmi zřídka. Veškeré dění se tedy odehrává uvnitř obce. Když někdo toto zažité schéma poruší, obec ho krutě potrestá, jak je vidět na osudu Hany Karadžičové.

⁷² KRAUS, Jiří, PETRÁČKOVÁ, Věra a kolektiv: Akademický slovník cizích slov. Academia, Praha 2001, s. 268.

⁷³ Verchovina je „rozsáhlá oblast od vrcholu Pikuj po Toruňské (Vyškovské) sedlo resp. po horu Vyškovský Horhan, na jihu pak zasahuje po hřeben Poloniny Boržava.“ <http://www.karpaty-sky.com/ukrajina/vierchovina.htm>, 23. 4. 2009

⁷⁴ ŠVORC, Peter: Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918–1946. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, s. 158.

Olbracht v *Goletu v údolí* okrajově naráží i na téma nesamostatné Podkarpatské Rusi. Sice jej podrobněji netematizuje, ale prostřednictvím postav demonstruje určitou politickou neorientovanost tamějšího obyvatelstva. V krátkém časovém období se zde vystřídalo několik vládnoucích národností, což lidem značně zkomplikovalo život. Na tomto problému je postaveno jedno z důležitých témat třetí povídky *O smutných očích Hany Karadžičové*: „Nikdo neví, jak to Bůh s Izraelem této země myslí a kdo mu má vládnout. Nejprve tu byli Maďaři. Pak Rusové. Pak Němci. Pak Rumuni. A teď obsazovali zemi Češi. V Polaně se to ostatně pozná jen podle čepic četníků a finančních respicientů.“⁷⁵ Kvůli změně měny přišla Šafarova rodina o peníze, které měly být Haniným věnem. Nebyl to sice úplný prvopočátek rodinného neštěstí, ale byl to moment, kdy se Šafarovi dostali na spodní příčky společenského žebříčku. „Pak Češi vyměňovali 100 : 25. Pak 100 : 10. „Měň ještě teď!“ šeptal slábnoucím hlasem dědeček. Pak za maďarské peníze nedával už nikdo nic. [...] A tatínek měl doma dvě stě padesát tisíc hotových peněz. Bylo to zrovna věno Hanelino.“⁷⁶ Tato situace nepotkala jen postavy Olbrachtovy novely. Výměna peněz představovala na Zakarpatsku značný problém. Židé nechtěli měnit maďarskou měnu za českou, jelikož doufali v maďarskou variantu budoucnosti Podkarpatské Rusi, což je následně připravilo o veškeré jmění. Nešlo jen o Židy, i nigramotné a nevzdělané rusínské obyvatelstvo se řídilo židovskou radou, jasným pokynem Neměnit!

Rusínský prvek se v románu vyskytuje pouze několikrát, a to většinou když chudí Rusíni chtějí nakoupit v židovských obchodech na dluh, nebo když jsou popisovány jejich chudé chalupy, prochází-li okolo nich nějaká židovská postava: „Jde kolem rusínských chýší, kde nemá co pohledávat, kolem židovských chýší, kde nic nemají, a kolem krámků, kde mu neuvěří, protože tam buď nekupuje, nebo že je tam dlužen.“⁷⁷ Protože jsou zmínky vždy jen útržkovité a nijak nezacházejí do podrobností, je dostatečně naznačen způsob soužití ortodoxních Židů s původním obyvatelstvem – žili vedle sebe, ale nijaké bližší vztahy nenavazovali.

Autor zde nijak důkladně nepopisuje ani přírodní krásy Karpat, které hrají tak důležitou roli v jeho první zakarpatské próze a pro které si tento kraj zamilovalo mnoho dalších umělců a spisovatelů. Snad jen v *Zázraku s Julčou*, když Bajnyš Zisovič doprovází turisty, je popisována „ústý“ postavy paní, která hory pozoruje ze hřbetu Bajnyšova koně. Nikdy ale není příroda líčena Židy. Příčinou je židovský odpor k přírodě, Židé mají totiž „vyšší úkoly a poslání“, než je opěvování „nějaké přírody“. Mají své starosti, třeba když je

⁷⁵ OLBRACHT, Ivan: *Golet v údolí*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 95.

⁷⁶ Tamtéž, s. 102.

⁷⁷ Tamtéž, s. 16.

znesvěcena jejich posvátná mikve tím, že v ní chybí půl centimetru vody, nebo když se jedna z jejich řad zamilovala do góje⁷⁸ a hodlá s ním odejít z vesnice.

Ve *Smutných očích Hany Karadžičové* si Hanelin přítel Ivo najme několik Rusínů na hlídání Šafarova domu, když mu rodiče Hanu nechťejí vydat. Ani ti ovšem nehrají nijak stěžejní roli. Protože se muži na hlídce u Šafarova stavení střídají s druhou skupinou, která spí v Rusínově chalupě, máme díky Olbrachtově popisu možnost udělat si konkrétní představu o tom, jak takové obydlí vypadalo. „Ivo Karadžič dal v jedné z chýší zatopit a rozsvítit, aby vždy čtyři mohli spát, zatímco čtyři budou hlídat. Neviděl předtím karpatskou chýši, a ta, s hliněnou podlahou, ponuře osvětlená chlěvskou lampičkou bez cylindru, s chlebovou pecí a nad společným ložem s vydlabaným špalkem na řetězu místo kolébky, na něho působila čímsi neskutečným a románově dobrodružným.“⁷⁹

Židé na Zakarpatské Ukrajině v Olbrachtově pojetí

Stejně jako tomu bylo v románu *Nikola Šuhaj loupežník*, jsou Židé v *Goletu v údolí* rozděleni na dvě majetkové skupiny. Oba typy jsou zastoupeny ve všech třech povídkách. Zatímco v prvních dvou příbězích tento rozdíl sice cítíme, ale není explicitně vyjádřen, v tom nejrozsáhlejším, *O smutných očích Hany Karadžičové*, jsme s tímto faktem vypravěčem seznámeni: „Jako všechny národy, tak se také dělí národ židovský: na bohaté a chudé. Židovští chudí trpí dvojí bolestí: svým židovstvím a svou bídou. Bohatým je dobře i v goletu, ti po změně netouží a žádného východiska nepotřebují.“⁸⁰ Většina Židů se v goletu chudými už narodí a zůstane jimi až do smrti. V posledním příběhu tomu tak však není, neboť je v něm předložen sociální propad, který jako způsobí sérii neštěstí v rodině Šafarových.

Židé žijící v zakarpatské oblasti se lišili od ostatních souvěrců v Evropě tím, že se živili především řemeslnou činností, což obecně pro Židy nebylo obvyklé.⁸¹ I většina postav ze tří Olbrachtových povídek se živila touto profesí, např. Srul Nachamkes byl kovář, Pinches Jakuovič krejčí, Lejb Abrahamovič švec apod.

Olbracht v povídkách prezentuje několikery přístup k náboženskému prožívání židovského obyvatelstva a pověrám s tím spjatými. Všechny jsou radikální – na jedné straně stojí ortodoxní židovství, zde chasidismus, na opačné antisemitismus. Nemůžeme ale opomenout ani sionismus a jeho nabourání ortodoxie vedoucí k zániku jistot.

⁷⁸ Gój je člověk nežidovského původu.

⁷⁹ OLBRACHT, Ivan: *Golet v údolí*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 184.

⁸⁰ Tamtéž, s. 113.

⁸¹ ŠVORC, Peter: *Zakletá zem Podkarpatská Rus 1918–1946*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007.

S antisemitismem se setkáváme v první povídce, kdy si turisté (s největší pravděpodobností francouzští, přestože nelze předpokládat, že by mohl nevzdělaný Žid ze zapadlé vesnice poznat francouzštinu) chtějí najmout koně a průvodce, aby je dopravil do cíle jejich výpravy. Jeden z turistů se nejdříve chová odmítavě, Bajnyš si jeho vystupování vysvětluje odporem k Židům, když se ale Bajnyš jeví schopně a nabídne jim své služby, přece jen zaujme jiný postoj. Turistův odpor totiž pramení především z židovských obchodních praktik: „Pán vrtí s veselým úžasem hlavou: ‚A já přec tu pakáž tak dobře znám! A člověk se vždy nechá napálit!‘“⁸² A to turista ani netušil, že neexistuje žádný Mordche Volf, ale že je kůň Julča, těhotná žena a hubené děti Bajnyšovy a že všechen výdělek jde na jeho ruku. Ostatně Bajnyš Zisovič není uražen pánovým přístupem, jako každý chasidský Žid gójem opovrhne a jde mu výhradně o tržbu. Vnímá turistu jako dar od Boha, „A dal snad kdy Hospodin nějakému ze svých Židů zemřítí hladem? Co svět světem stojí, se to ještě nestalo. Když bylo nejhůře, seslal vždy z nebe manu a křepelky.“⁸³

Sionismus a jeho postoje nejlépe vyjadřuje citát ze třetí povídky: „Hlásáte zachování národa, a přitom si stříháte pejzy, holíte se, jíte nečisté věci a tvrdíte, že jest sobota jako dny ostatní. Blázni! Zapomněli jste, že Hospodin národy mnohem větší než národ izraelský (kde jsou Babylóňané, kde jsou Římané?) rozprášil jako písek v poušti a shladil z tváře země, zatímco my žijeme právě proto, že jsme zachovávali příkázání, jimiž nás Pán odlišil od národů ostatních?“⁸⁴ Sionisté toužili po návratu do Svaté země a založení vlastního židovského státu. Ortodoxní Židé ovšem zmíněnou tezi odmítali, protože jejich stát měl založit až Mesiáš, kterého jim Bůh sešle za tímto účelem z nebes.

A právě sionismus může narušit pevný, jasně daný řád, který v Polaně panuje. Statičnost je narušena ve chvíli, kdy dojde k porušení staletých zavedených tradic – ve chvíli, kdy se vrací švec Lejb Abrahamovič od svého bratra z Čereniny, jenž onemocněl a potřeboval Lejbovu pomoc. Tam se setkal s Heršem Volfem, mladým vzdělaným sionistou, který mu začal vyprávět „své pravdy“. (Zde spatřujeme moment narušení rovnováhy. Jak jsme se již výše zmínili, vytrhnutí z prostředí často značí začátek nějakého konce.) Když Lejb nevinne odchází, neuvědomuje si, že porušuje nepsaný zákon. Stejně jako v případě Hany Karadžičové nepředstavuje největší hrozbu odchod, ale opětovný příchod. Jak Hanele, tak Lejb odcházejí, aby poznali něco nového, co jim naprosto změní život. Abrahamovič je zprvu označován za blázna, ale když přivede mladého Volfa a jeho společníky do Polany „šířit osvětu“, zakládají vesničané spolek a změnu přijímají. S Hanou je to jinak: Ta je po

⁸² OLBRACHT, Ivan: *Golet v údolí*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 26.

⁸³ Tamtéž, s. 17.

⁸⁴ Tamtéž, s. 109.

návratu domů odvržena a nejen její rodina, ale celá vesnice ji vylučuje ze svých řad tím, že ji symbolicky pohřbívá.

V *Goletu v údolí* se často používán pojem chasid. Jedná se o náboženské hnutí vzniknuvší v polských Karpatech v 17. století, jehož zakladatelem byl Bál Šem Tof.⁸⁵ Tento směr se rychle rozšířil do celé oblasti pohoří. Podle Dějin judaismu se jedná o poslední exilovou náboženskou formu judaismu. Bál Šem se měl údajně setkat se samotným Bohem a následně začal aplikovat náboženské teorie do všedního života, který byl založen na modlitbách a duchovním rozjímání. Chasidismus nabádal k vnitřnímu životu, očistě prostřednictvím askeze, „která jí poskytovala oproštěnost a pokoru, jež jsou nutné k modlitbě srdce, soustředěnosti, zbožné úctě, láskyplnému vytržení a nakonec k pochopení tajemství a naplnění jednoty.“⁸⁶ Zástupci tohoto náboženského směru se sdružovali do obcí v čele s duchovním mistrem, který byl prostředníkem mezi věřícími a Bohem. Na tomto hnutí je nejzajímavější fakt, že přibližuje kabalistické učení co nejširším vrstvám. Rabíni se vlivem chasidismu nejednou cítili ohroženi.

Vypravěč námi zkoumaného díla ostatně také uvádí postavu Bál Šem Tofa: „Svatí zákoníci, kteří nařídili Izraeli mýti se, a především Bál Šem Tof, jemuž budiž pokoj, slavný dřevorubec těchto lesů, zastánce neučených proti učeným a velký prorok Hospodinův, jenž svým chasidům učinil tělesnou čistotu podmínkou, bez níž se není možno zalíbiti Bohu, znali své Židy dobře.“⁸⁷

V životě karpatských chasidů se dbalo na dodržování rituálů. „Podkarpatští Židé silně lpěli na svých tradicích a tisíciletých náboženských předpisech. Pro ně byly ‚mrtvé‘ litery Starého zákona živým zákonem, který ovlivňuje každý jejich krok.“⁸⁸ Nejčastější z tradic, odehrávající se od pátečního do sobotního večera, byl šábes neboli sabat. Olbrachtova znalost židovského prostředí, k níž přispělo i to, že jeho vlastní matka byla židovského původu, se projevilo i v těchto směrech. Součástí druhé a třetí povídky je jak popis příprav včetně rituálu samotného, tak také vylíčení duchovního významu svátku, jakož i jeho historie.

Aby mohli Židé slavit sabat tak, jak jim jejich Bůh přikazuje, musí podstoupit rituální koupel v mikvi, což je lázeň, která je naplněna čtyřiceti vědry vody a její hladina nesmí klesnout pod přesně vyměřenou rysku. „Jáma se čtyřiceti vědry vody? Jaké rouhání! Toť jednota lidu izraelského v goletu, [...] toť nejužší spojení se všemi pokoleními, která

⁸⁵ V *Goletu v údolí* je jméno duchovního psáno Bál Šem Tof, zatímco odborná kniha Dějiny judaismu uvádí zápis Báal Šem Tov. My se budeme řídit zápisem Olbrachtovým.

⁸⁶ CHOURAQUI, André: Dějiny judaismu. Victoria publishing, Praha 1995.

⁸⁷ OLBRACHT, Ivan: Golet v údolí. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 33.

⁸⁸ ŠVORC, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007, s. 159.

kdy do této očištné vody sestoupila [...].⁸⁹ Muži musí lázeň podstoupit každý pátek, ženy vždy uprostřed menstruačního cyklu. Teprve potom mohou ulehnout na společné lože. Právě plnění manželských povinností představovalo hlavní důvod, aby Pinches Jakubovič ohlásil, že je mikve nečistá, a následně tím rozpoutal sled příhod uvedených v povídce *Událost v mikve*. Vypravěč ostatně uvádí, z jakých důvodů byl tento zvyk zaveden – kdyby bylo Židům dáno poselství o nutnosti čistoty, hledali by za tím různá znamení a skryté smysly, ale mýt by se nešli. Proto přišel příkaz od Bála Šema Tof, který byl řečen zcela jasně.

Autor se zvláštním způsobem vypořádává s postavou Boha. Víme, že Hospodin představuje nedotknutelnou hodnotu, přesto se jej Olbracht nebojí personifikovat. Přisuzuje mu četné lidské vlastnosti a prostřednictvím vypravěče pronáší jeho vlastní soudy. „A třeba říci, že Hospodin, který do nebe volající nepořádek Polanských zná tak dobře, se ze všech vzrušoval nejméně.“⁹⁰

Takové pojetí nejvyšší autority dává Židům možnost, aby se cítili nadřazení nad ostatními. Olbracht tuto povýšenost zprostředkovává, což je náležitě komentováno vypravěčem. Tento způsob se pak odráží v nazírání na okolní svět, mj. i ve vztahu k přírodě: „Tot' se rozumí, Bajnyš nezná pojmenování ani jedné z hor, takové nesmysly mohou opravdu zajímat jen góje, také na tom vůbec nezáleží, jak se jmenují (což si taková ničím neposvěcená hromada kamení a hlíny vůbec nějaké jméno zasluhuje?) [...].“⁹¹ Do jisté míry může tento způsob přemýšlení ovlivňovat i vztah k Zakarpatské Ukrajině. Je to země gójů jako každá jiná, proč by jim tedy mělo záležet na takové náhodné skutečnosti, že se zde narodili? Vždyť oni jsou děti Hospodinovy, židovský národ, a žijí v diaspoře po celém světě. „[...] protože my dva nejsme žádní gójové, kteří myslí jen na jídlo, protože jsme Židé, že máme mít mysl obrácenou k vyšším věcem, protože jsme otužilí proti malichernostem, jako je chvilka hladu [...].“⁹²

K všeobecné představě o Židech patří kromě nadřazenosti a lichvy také obchodování, a ani tuto pověru Olbracht neopomněl. Jak se dočteme v samotných příbězích, „obchod není jen vydělání peněz. Obchod je také zábava“,⁹³ přičemž se toto heslo objevuje v knize několikrát, třeba trochu pozměněno.

Další stránkou židovského (ale nejen židovského) obchodu v oblasti Karpat bylo pašeráctví. Olbracht tento jev zakomponoval do povídky *O smutných očích Hany*

⁸⁹ OLBRACHT, Ivan: Golet v údolí. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 68–69.

⁹⁰ Tamtéž, s. 68.

⁹¹ Tamtéž, s. 29.

⁹² Tamtéž, s. 19.

⁹³ Tamtéž, s. 23.

Karadžičové. Hanin otec je jedním z překupníků nezákonně pořízeného tabáku. Překupnictví se na Zakarpatsku začalo vyskytovat po odtržení Podkarpatské Rusi od Uher a následném připojení k Československu. Židé dříve obchodovali s Maďarskem, jenže rozpad rakousko-uherské monarchie tomu učinil přítrž. Ne všichni ale tímto zlomem ukončili obchodní styky, a nakupovali stále, nyní již ilegálně. V historické literatuře⁹⁴ se dočteme, že příčinou byla významná náklonnost k Maďarsku. „Obchod se tak od počátku existence ČSR stal na Podkarpatské Rusi platformou, na které se začala, byť i nelegální koexistence Židů a československé státní moci, reprezentované nepříliš spolehlivými osobami ve státních službách.“⁹⁵

Jednotlivé příběhy souboru se prolínají. Odehrávají se v témže časoprostoru jedné zakarpatské vesnice. S tím souvisí i totožnost vystupujících postav. V jednom příběhu je hlavní postavou Bajnyš Zisovič, v druhém Pinches Jakubovič a nakonec Hana Šafarová se svou rodinou. Neznamená to ovšem, že se s protagonisty shledáme pouze v „jejich“ povídkách.

V *Goletu v údolí Olbracht* inovuje pojetí postav. Jak se konstatuje ve čtvrtém dílu akademických Dějin české literatury, zde je podstatným činitelem čas. Ačkoli se příběh odehrává v určitém čase, na kterém jsou postavy závislé, je velice důležitá i minulost. Souvislosti jsou naznačeny i skrze striktní dodržování rituálů po celá staletí. Úzké sepětí s minulým dotváří „kontinuitu lidského osudu“.⁹⁶ S tímto vědomím musíme nahlížet i Olbrachtovy postavy ve zkoumaném díle.

„S emancipací času jako by proto nyní došlo i k emancipaci postav. Ty už nejsou jen vykonavateli autorské vůle a apriorního ideového záměru, nejsou tvrdě podrobovány logice příběhu – naopak tuto logiku svými vnitřními osudy samy vytvářejí.“⁹⁷

Na několika místech souboru je použit motiv ryby. V obecném povědomí bývá ryba spojována s křesťanskou vírou, je to jeden z jejích nejstarších symbolů. Mluvíme-li o rybě ve spojitosti s člověkem, vyjadřuje tento tvor mlčenlivost. Zde se ale ani s jedním z těchto významů nesetkáme, neboť podle židovské tradice se do ryb naopak vtěluje duše lidí, kteří se znelíbili Bohu tím, že potupili bližního. V textu o znečištěné mikvi se s tímto motivem setkáváme hned na dvou místech a obě se vážou k postavě Pinchese Jakuboviče, tj. když se hlavní postava příběhu snaží poučit syny bédra Kahana, neposlušná dítěta tahající se o housle. Pinches je svým varovným příkladem nabádá k tomu, aby se znelíbili Bohu.

⁹⁴ ŠVORC, Peter: *Zakleté zem Podkarpatská Rus 1918–1946*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007.

⁹⁵ Tamtéž, s. 162.

⁹⁶ MUKAŘOVSKÝ, Jan a kol.: *Dějiny české literatury 4*. Victoria publishing, Praha 1995, s. 566.

⁹⁷ Tamtéž, s. 566.

V *Události v mikve* je ještě jedna aspirantka na to stát se rybou. Je jí Pinchesova žena Brana. „Ach, Brano, nešťastná Brano, příští smutná rybo, rybo navždy mlčenlivá, kterak tebe vzdechnutím nepolitovati? A najdeš, Brano, rybo Brano, zbožného, který tě sní?“⁹⁸ Ta se velice hněvala, když vyšlo najevo, že mikve byla zneuctěna, a její muž tak nebude moct konat manželské povinnosti. Brana z pochopitelných důvodů není v manželství spokojena – manžela musí nutit k tomu, aby vykonával své krejčovské řemeslo, doma jí nepomáhá a spí nejen v noci, ale často i přes den. Brana ale nemůže a nesmí vědět, že má její muž podezření, že je lamet vav, tj. jeden ze šestatřiceti vyvolených, který na sebe bere tíhu světa. Musí vykonávat tajné noční rituály, které ho vyčerpávají jak fyzicky, tak psychicky. „Bůh si je nevybírám mezi učenými rabíny, ani mezi mocnými světa, ani mezi boháči, vyvoluje je z řad krejčích, nosičů břemen a na východě mezi nosiči vody. Nikdo je nezná. Neboť jejich údělem jest zachovávat o svém poslání věčné mlčení a ve chvíli, kdy by je komukoli prozradili, zemrou [...].“⁹⁹ Proto se Brana, smyslná žena, na svého muže zlobí. Nic netuší a myslí, že jí manžel odpírá poslední radost v jejím životě. Ten však musí vést asketický život, tudíž v sobě každý měsíc svádí boj. Proto také upozornil na to, že mikve není plná, a zvolil tím klid své duše za cenu „zrady“ přítele Mojšeho Kahana.

Formální stránka díla

Co se týče lexika Olbrachtova literárního jazyka, pak nejvýraznějším prvkem je používání slov cizího původu. Kdyby nebyla vydání knihy opatřena vysvětlivkami, asi bychom mohli jejich významu porozumět stěží. Olbracht užívá slova propůjčená z jazyku jidiš¹⁰⁰ a označuje jimi především reálie z oblasti židovského náboženství, např. často se vyskytují jména rituálů a rituálních předmětů. Textem se prolínají pojmy jako šábes, královna Sabat, barches, chasid, sionismus, bochr atd., které v nás vyvolávají notnou míru autentičnosti. Františka Havlová¹⁰¹ tyto výrazy rozčleňuje do tří skupin, na předměty hmotné kultury, pozdravy a citáty úryvků z modliteb. Používání těchto výrazů koresponduje s Olbrachtovou dokonalou znalostí prostředí.

⁹⁸ OLBRACHT, Ivan: Golet v údolí. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 60.

⁹⁹ Tamtéž, s. 38.

¹⁰⁰ Jidiš je „západogermánský jazyk s hojnými hebrejskými a slovanskými prvky užívaný Židy.“ LOTKO, Edvard: Slovník lingvistických termínů pro filology. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2005.

¹⁰¹ HAVLOVÁ, Františka: K jazyku a stylu Ivana Olbrachta. In HAVLOVÁ, F., STICH, A. Stylistické studie I. Ústav pro jazyk český ČSAV: Praha 1974.

Stejně jako v *Nikolovi Šuhaji loupežníkovi* i zde se v řeči postav Židů vyskytuje velké množství citoslovcí, kupříkladu: „Oj, Brano, ženo zlá!“¹⁰² Interjekce oj je zastoupena nejčastěji, přičemž bývá variována a podle potřeby zmnožována: „Zrovna tenkrát matka Pinchesa Jakuboviče oženila. Do Polany. Kterou předtím jaktěživ neviděl. Ojojjoj!“¹⁰³ Nejedná se ovšem jen o kvantitativní modifikace jednoho výrazu: „A teď si představme: že by byl ani těch patnáct korun nevydělal, he! Byl by snad umřel hladem, he? A bylo přece možné, že by byl cestmistr dal tu práci Gutmanovi Kacovi nebo Gósimu Abrahamoviči nebo Mordchovi Herškoviči. Núu?“¹⁰⁴

Skutečnost, že primárně v *Goletu v údolí* nehraje tak velkou roli karpatská krajina, se projevila i na formální stránce prózy. Olbracht už téměř neužívá tzv. totemová přirovnání kladoucí důraz na přírodní náměty. V přirovnáních dominují tentokrát motivy starozákonní, což dokládá Olbrachtův autorský záměr, kdy se navzájem podporují obsahová rovina díla s jeho formou: „[...] na ty dva góje zde, které mu Pán seslal jako Abrahámovi berana [...]“.¹⁰⁵

Mimo přirovnání se navíc občas v řeči vypravěče či postav objeví přímo citát ze Starého zákona, „Jak jsi krásný, Jakube, syne Jakubův!“¹⁰⁶ „Ohnivý keř na poušti, v němž se mu zjevil Hospodin, dohořel a poušť zase nabyla střízlivého osvětlení všedního dne.“¹⁰⁷

Zajímavým prvkem je prostředek, kterým autor rozlišuje řeč postav ortodoxních Židů žijících v Polaně a řeč postav bezvěrců. Mluví-li o Židech Ivo Karadžič, je vždy slovo Žid napsáno s malým počátečním písmenem, zatímco když mluví chasidové, používá autor velké Ž. Poprvé se tato závislost na postavě mluvčího a na prostředí projeví ve chvíli, kdy Hana přijíždí do hachšary¹⁰⁸ v Ostravě.

Potřebuje-li autor zvýšit dynamiku textu, užívá stejně jako v předchozím románu krátké, úsečné věty. Tento jev se širokou platností se nachází vždy v místech kulminujícího napětí: „Jaké hrůzy to přišly na Židovstvo? Sloužení modlám! Falešní proroci! Rozkol! Bratr proti bratru! Kam se řítíš, nešťastný národe izraelský?“¹⁰⁹ Díky tomuto ozvláštnění má dílo proměnlivý spád, což narušuje jeho jednotvárnost. „Palestina! Země otců! Svoboda! Blahobyť! Štěstí!“¹¹⁰ Osamostatněné větné členy mají zdůrazňovací funkci.

¹⁰² OLBRACHT, Ivan: *Golet v údolí*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 41.

¹⁰³ Tamtéž, s. 41.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 17.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 29.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 18.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 30.

¹⁰⁸ Hachšara je místo, kde byli mladí Židé připravováni na návrat do Palestiny.

¹⁰⁹ OLBRACHT, Ivan: *Golet v údolí*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 123.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 116.

Důraz jednotlivým skutečnostem Olbracht dodává opakováním slov či slovních spojení. Jde o repetici v řeči postav i v řeči vypravěče. Opakování prvního typu se vyskytuje např. v místě, kdy Brana Jakubovičová mluví o svém muži: „Šlak aby ho trefil, ani těch pár nudlí mi nerozkrájí, blázen, blázen, blázen!“¹¹¹ Druhým příkladem je vypravěčova lamentace nad osudem židovského národa: „[...] a že jejich věda, je-li pravá, nemůže po bloudění a omylech a nových blouděních nezjistiti to, co víme již dávno i bez ní: Bůh! Bůh! Bůh!“¹¹²

Porovnáváme-li povídky co do způsobu narace, pak je evidentní, že se poslední povídka odlišuje od předcházejících, je vyprávěna retrospektivně. Když v úvodu povídky *O smutných očích Hany Karadžičové* vypravěč popisuje Haniny smutné oči, mluví o Hanele Karadžičové, ne Šafarové, jak se jmenovala za svobodna. Součástí retrospektivního postupu je mj. popis židovského pohřebního rituálu – protože je ovšem uveden na začátku, čtenáři nemusí být docela jasné, k jaké postavě se scéna vztahuje. Zároveň tím autor anticipuje osud hrdinky.

¹¹¹ OLBRACHT, Ivan: *Golet v údolí*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 49.

¹¹² Tamtéž, s. 108.

HORY A STALETÍ

Olbrachtovy reportáže z Podkarpatské Rusi vycházely časopisecky v Literárních novinách už v roce 1931 pod názvem *Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi*. Knižně vyšly v přepracovaném a rozšířeném vydání o rok později, tj. roku 1932 pod názvem *Země beze jména*. Roku 1935 dostaly svou konečnou podobu, opět došlo k jejich rozšíření a přejmenování na titul *Hory a staletí*.

Boj o kulturu na Podkarpatské Rusi představuje tedy první fázi, její formální i obsahová stránka byla následně značně pozměněna. Text je členěn do kapitol, jsou pouze označeny římskými číslicemi. Protože práce vznikly jako spontánní reakce na situaci, ve které Olbracht Zakarpatskou Ukrajinu „nalezl“, jsou poměrně stručné a autor v nich klade poněkud menší důraz na estetickou stránku, protože jeho primární funkcí bylo evidentně informovat širokou českou společnost. „V *Boji o kulturu na Podkarpatské Rusi* jazyk vystupuje ve své ryze komunikativní funkci bez zřetele k obrazně estetickému přetvoření.“¹¹³

Země beze jména se skládala ze čtyř reportáží, tj. *Vesnice jedenáctého století*, *Ti, o kterých tu dříve nebylo slycháno*, *Židé* a *Země beze jména*. S výjimkou o rok mladší *Země beze jména* práce vyšly poprvé roku 1932. Z důvodu kompletace do knižní podoby došlo k přeskupení původních časopiseckých reportáží, jejich tematickému rozčlenění do samostatných kapitol a doplnění námětů, přičemž jen některé pasáže zůstaly zcela zachovány. Důležitým aspektem byla beletrizace textu a zvýšení jeho poetičnosti, která se projevila hlavně v pasážích, kde jsou autorem popisovány přírodní jevy a krajina.

Později Olbracht dopsal ke stávajícím pracím ještě šest dalších: *Loupežníky*, *Století osmnácté*, *Obtížné jednání s Ančou Burkalovou*, *Mandru*, *O zuřivosti chtění* a *Země se nacionalizuje*. Všechny byly napsány během roku 1934. Změny, které proběhly ve druhé fázi úprav, byly většího rozsahu než v případě prvního rozšíření. Došlo k markantnějšímu sblížení publicistiky a beletrie. Nesmíme zapomenout na fakt, že od první podoby do konečného vydání uběhlo několik let a mezitím se změnila i samotná situace na Zakarpatské Ukrajině, na niž chtěl Olbracht aktuálně reagovat.

¹¹³ OPELÍK, Jiří: Olbrachtovy zakarpatské reportáže. In Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura II. SPN, Praha 1955, s. 65.

Podkarpatská Rus je v *Horách a staletích* hlavním tématem, všechny reportáže se k ní primárně vztahují. Jak jsme již uvedli výše, Olbracht na Zakarpatí pravidelně pobýval, trávil zde mnoho času a nacházel inspirační zdroje pro svou tvorbu. Jako vnímavý pozorovatel si povšiml nevalné životní úrovně obyvatel a sociálních a politických problémů, které tuto zem sužovaly. Proto se bezúspěšnou situací Zakarpatska zabírají téměř všechny reportáže.

Jednotlivá vydání Olbrachtových reportáží vykazují mimo výrazné rozšíření i odchylky v oblasti stylistiky.¹¹⁴ Z publicistického sdělení autor povyšuje reportáž na celek vyšší, dodává mu uměleckost. „Nejvýznamnější stylové difference nutno hledat v těch partiích, které dovolují zepičtění a zdramatičtění, t. zn., že konstatovaný fakt se převede v epické vyprávění (místo faktu ilustrace faktu) nebo v dialogickou scénu (místo autorova monologu dialog postav).“¹¹⁵ Jednotlivé postupy se vzájemně prolínají. Autor předešlé citace Jiří Opelík mj. konstatuje, že proces beletrizace probíhá i v lexikální rovině, což také dokládá na zřetelném příkladu: zatímco v *Boji o kulturu na Podkarpatské Rusi* autor píše „... sešli chlapi do údolí...“, v *Zemi beze jména* dále rozpracovává na „... scházeli podél potoků zároveň se sněhem dolů k většímu toku a větší vesnici...“ Pro větší exemplárnost posunu směrem k obraznosti porovnejme variantu vyřčeného s *Nikolou Šuhajem loupežníkem* (viz následující citace). Obecně bychom první verzi prací mohli zařadit mezi reportáže žurnalistické, zatímco *Země beze jména* a *Hory a staletí* již spadají do žánru reportáže umělecké.

Shodnosti se nevyskytují pouze v *Horách a staletích* a jeho mladších variantách. Určitá fakta a obrazy jsou totožné v reportážích a ryze beletristických dílech. Objevují se tematické totožnosti, v mírných modifikacích jsou opakovány i konkrétní pasáže. Příkladem tematické repetice je popis zakládání organizace mizrachi v karpatských vesnicích, jenž se vyskytuje také v *Goletu v údolí*, nebo situace, jak gazdové snášejí sýr z horských polonin, jak ji Olbracht popisuje i v *Nikolovi Šuhaji loupežníkovi*.

Paralely v užším smyslu se vyskytují hned v první kapitole knihy – *Vesnice jedenáctého století*, úryvky se shodují s částmi textu *Nikoly Šuhaje loupežníka*. „Na jaře shodili chlapi huňaté ovčí kožichy, vzali na ramena sekery, a scházejíce zároveň se sněhem z hor dolů do údolí, šlapali po pěšinách v lesních zátočinách ještě umrzlých,

¹¹⁴ OPELÍK, Jiří: Olbrachtovy zakarpatské reportáže. In Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura II. SPN, Praha 1955.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 64.

zatímco se čepele na jejich ramenou blyštěly plným sluncem.“¹¹⁶ Jedná se o pasáž z jmenovaného románu, kterou již Olbracht užil v prvním textu *Hor a staletí*: „V březnu, kdy se na horách trochu hnuly sněhy, shodili chlapi kožichy z ovčích roun, oblékli si kabáty ze surové vlny, vzali na ramena sekyry a scházeli podle potoků zároveň se sněhem dolů k většímu toku a větší vesnici.“¹¹⁷ V této reportáži je takových míst hned několik, např. „Šli do Koločavy ke keronovi, k partákovi, který je odvezl do Haliče, Sedmihrad, Bosny nebo Hercegoviny na lesní práce.“¹¹⁸ Naproti tomu stojí „Ke keronovi. [...] Vodí jich celé party na lesní práce: do Haliče, do Sedmihrad, do Bosny a do Hercegoviny.“¹¹⁹ Obdobné textové shody najdeme i mezi *Horami a staletími* a *Goletem v údolí*. „Bud’tež prokleti! Studnice vaše vyschnou a ženy vaše necht’ zůstanou neplodné!“¹²⁰ pronáší kletbu nad stoupenci sionismu vypravěč v *Goletu v údolí*. Ke stejnému tématu se vyjadřuje i autor v reportáži *Země se nacionalizuje*: „Bud’te prokleti! Studnice vaše ať vyschnou, ženy vaše ať zůstanou neplodné a děti, které již máte, necht’ neodchováte!“¹²¹

Olbrachtovy romány jsou zasazeny do reálného prostředí, do skutečné země s opravdovými problémy, jakými jsou chudoba, hladomor, negramotnost, politická nesamostatnost apod. Závažnost tématu si žádá, aby autor vycházel z ověřených faktů a znalostí, které následně podpořil vlastním bádáním a pozorováním. Olbracht téma Zakarpatské Ukrajiny pro československé prostředí „objevil“, česká veřejnost do té doby vnímala Podkarpatskou Rus jako idylické místo oplývající přírodními krásami se starobyklou kulturou. Kvůli neinformovanosti lidé neviděli katastrofální životní podmínky, ale také nedodržování základní smlouvy, která byla sepsána při připojení Zakarpatska k Československu apod. „*Hory a staletí* nejsou pouhým turistickým zápisníkem rychlých impresí a náhodných nápadů,“¹²² píše v této souvislosti Opelík. Stejně jako při psaní *Nikoly Šuhaje loupežníka* vycházel Olbracht při tvorbě reportáží nejen z vlastní zkušenosti, ale z velké části z odborné literatury, což z díla (i jeho předcházejících variant) činí nejen umělecky hodnotný artefakt, ale zároveň cenný zdroj informací. „Olbrachtova reportáž *Loupežníci* [...] plnila i úlohu zasvěcené

¹¹⁶ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 14.

¹¹⁷ OLBRACHT, Ivan: Hory a staletí. Svoboda, Praha 1950, s. 14.

¹¹⁸ OLBRACHT, Ivan: Nikola Šuhaj loupežník. Mladá fronta, Praha 1986, s. 14.

¹¹⁹ OLBRACHT, Ivan: Golet v údolí. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959, s. 14.

¹²⁰ Tamtéž, s. 109.

¹²¹ OLBRACHT, Ivan: Hory a staletí. Svoboda, Praha 1950, s. 184.

¹²² OPELÍK, Jiří: Olbrachtovy zakarpatské reportáže. In Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura II. SPN, Praha 1955, s. 72.

etnografické studie a byla průkopnickým přínosem k poznání podkarpatoruské folklórní slovesnosti. Odbornost, odrážející se v podobě textu navenek citacemi vědecké literatury, tíhnutím k logickému výkladovému stylu, sklonem k úvahovosti i uváděním dokladů z terénu, charakterizuje i kapitolu *Židé*.¹²³

Pro ucelenou představu o reportážní knize poukážeme na nejdůležitější témata, jimž se Olbracht v jednotlivých oddílech primárně věnoval.

Samostatnou kapitolu s názvem *Ti, o kterých tu dříve nebylo slýcháno v Horách a staletích* věnuje námětu zastoupenému v obou beletristických dílech, příchodu Čechů na Zakarpatskou Ukrajinu. Upozorňuje mj. na fakt, že dosazení českých odborníků (a nejen odborníků) do pracovních pozic ještě více prohloubilo rusínskou nezaměstnanost.

Jsou-li židovství a loupežnictví hlavními tématy Olbrachtových zakarpatských prozaických děl, pak také v reportážním souboru mají své vlastní kapitoly, *Židé* a *Loupežníci*. V *Loupežnících* autor naznačuje a na Šuhajově příkladě jasně demonstruje, jak se z reálného příběhu utváří legenda se všemi svými atributy, jakým je např. vytváření lidových popěveků; zároveň komentuje reakce vzniklé po vydání románu *Nikola Šuhaj loupežník*. Kapitola *Židé* představuje společenské postavení obyvatel izraelského vyznání včetně jeho proměny po příchodu českých obchodníků a následném zakládání bank. Stejně jako v *Goletu v údolí* naznačuje spor ortodoxních věřících se sionisty, dotýká se též antisemitismu.

Země beze jména je statí pojednávající o neurčitosti názvu podkarpatského území, dějin i národního jazyka, ve spojitosti s tím poukazuje na praktické problémy z toho plynoucí, např. nejasnost, v jakém jazyce mají být vydávány učebnice pro děti.

Reportáž, která by mohla být samostatným epickým příběhem, se nazývá *Obtížné jednání s Ančou Burkalovou*. Olbracht zde popisuje reálnou situaci, kdy se na něj s prosbou obrátili podkarpatscí vesničané. Autor v krčmě v osadě Kalnovec řeší případ několika podvedených občanů ochuzených o sociální podporu. Příčinou nevyplácení dávek je korupce a zločinnost lidí zastupujících úřední moc. Horší vesničané se sami nemohou bránit kvůli své nevzdělanosti.

Ve *Století osmnáctém* Olbracht popisuje prostředí vesnice Německá Mokrá, jež byla založena na příkaz Marie Terezie. Z této doby si obec nesla i řadu privilegií, o něž však byli její občané českými úřady ochuzeni.

¹²³ LANTOVÁ, Ludmila: Doslov. In OLBRACHT, Ivan: *Hory a staletí*. Československý spisovatel, Praha 1982, s. 257.

V reportáži *Mandra* se vyskytuje problém spojený s prodejem, případně překupnictvím denaturovaného lihu, místními lidmi zvaný mandra, případně mindra.

Pouze dvoustránková práce, která se jako jediná nezabývá zakarpatskou problematikou, se jmenuje *O zuřivosti chtění*. Od ostatních reportáží se diametrálně odlišuje – jedná se o čarodějnický recept pro získání vysněného muže.

Nyní porovnáme první reportáž tj. *Vesnice jedenáctého století* (1932) s poslední, jež se jmenuje *Země se nacionalizuje* (1934), abychom doložili rozličnost jednotlivých částí *Hor a staletí*.

Vesnice jedenáctého století je nejpoetičtější reportáží. Začíná lyrickým popisem surové zakarpatské přírody. Aby autor podpořil obsahovou stránku, především představu znovuoobjeveného zapomenutého kraje, používá préteritum. Minulým časem líčí nejen krajinu, ale také odchod mužů z hor za sezónním zaměstnáním, jejich veselý návrat s penězi v kapse a spolu s ním i zajištění přežití zimy, obdělávání políček ženami nebo odchod chudých Rusínů za výdělkem do Ameriky. Obraznost díla je doprovázena jazykovou stránkou. Již jsme se zmínili o faktu, že s postupným rozšiřováním a úpravami jednotlivých reportáží docházelo i k stylové propracovanosti. Např. chce-li Olbracht vyjádřit, že se při průchodu pralesem musíme brodit rašelinou, napíše „[...] co chvíli se po lýtka boříte do hrobů hnijícího stromoví [...]“, ¹²⁴ pokácené stromy zase povyšuje na „umrlá těla svých dědů.“ ¹²⁵ Popisné lyrické pasáže si zachovaly i značnou výpovědní hodnotu. Deskripce fungujícího života (nikoli však idylického) a následný rozpad relativních jistot dokáže navodit značnou dávku vystřízlivění.

Zásadní přelom v životech Rusínů, a současně s ním i v Olbrachtově popisu, nastává příchodem Čechů. Možnost výdělku v Uhrách končí, nadcházejí doby hladomoru, který je ovšem zpolitizovanou církví „usměrňován“ a vládou popírán. Autor v těchto místech vyprávění přechází z préterita do přítomnosti.

Pro Zakarpatsko je příznačným fenoménem, který souvisí s dvojím pojetím Boha, víra v nadpřirozené síly, zejména v magickou moc čarodějnic. Olbracht toto téma ve *Vesnici jedenáctého století* rozpracovává, příslušná pasáž se nejvíce vzdaluje realitě a přibližuje fikci.

Některé úseky poslední reportáže *Země se nacionalizuje* bychom naopak mohli klasifikovat až jako odbornou stat' zabývající se vůdčími ideologiemi na Podkarpatské

¹²⁴ OLBRACHT, Ivan: Hory a staletí. Svoboda, Praha 1950, s. 9.

¹²⁵ Tamtéž, s. 9.

Rusi. Již zde nenalezneme úryvky s barvitým lyrickým líčením, Olbracht je však nahrazuje (jako i na jiných místech knihy) epickými pasážemi. Část textu takového typu se nachází např. v místě, kdy autor charakterizuje funkci a vznik organizace mizrachi¹²⁶ a znázorňuje vztah sionistů k ní. Teoreticky zaměřený úryvek textu je dokreslen krátkým epickým příběhem, na jehož pozadí stojí nenávist jednotlivých židovských odnoží. Když se Lejb Abrahamovič dozví, že Chava Grünbaumová byla u rabína a ten ji pobízel k založení mizrachi, která by čelila sionistickým hechalucům, napadne ji na schůzi. Celá kauza skončí u soudu židovské obce a následnou rozmíškou.

Olbracht zde podrobně rozebírá vliv tří názorových systémů, komunismu, nacionalismu a agrárnictví. Ani jeden z nich nebyl podle něj schopen ujmout se práv trpících obyvatel v jejich prospěch. Nacionalismus se na Zakarpatské Ukrajině vyskytoval v několika formách, jež se projevovaly v závislosti na čase.

Asi nejhorší dopady pro společnost měl nacionalismus maďarský dvacátých let, který zastávala maďarská mládež a inteligence. Příslušníci mezi lidmi úmyslně prohlašovali poplašné zprávy, jimiž šířili paniku (příkladem je falešné tvrzení, že česká vláda nebude trvat dlouho a že Maďaři nebudou následně měnit české peníze, jako tomu bylo v *Goletu v údolí*). Doufali ve svůj mocenský a politický návrat na Zakarpatí.

Další formou byl židovský sionismus, který nesl důsledek především pro židovské obyvatele Podkarpatska.

Poslední, nejmladší formou byl nově vzniklý ukrajinský nacionalismus. Podle Olbrachta je to „hospodářská vrstva, ve které tkvějí kořeny počínajících organisovaných bojů Rusínů proti Čechům, Slovákům a Židům. Ale nad touto vrstvou je ještě jiná, s ní úzce srostlá a jí vyživovaná: vrstva názorová. A vrstva citová. A ty jsou zbarveny nacionálně. Vlast! Národ! Jazyk! Dějiny! Národní píseň, tanec, kroj! Národní literatura! A nové naděje a nové iluze.“¹²⁷ Jak můžeme soudit z projevu ze dnů ukrajinské mládeže, jenž je součástí reportáže, nacionalismus na Ukrajině měl až fašizující tendence.

Ani agrární strana, již Zakarpatští poskytli ve volbách své hlasy na úkor strany komunistické (jak tomu bylo v předešlých volbách), nezajistila posun k lepším poměrům. Samotné „zabezpečení“ hlasů agrární straně se neobešlo bez podvodů, strana

¹²⁶ Mizrachi je mládežnická organizace zakládaná ortodoxními Židy jako opozice sionistických chaluců (tj. mládež toužící po odchodu do Palestiny).

¹²⁷ OLBRACHT, Ivan: *Hory a staletí*. Svoboda, Praha 1950, s. 208.

mj. dala zajistit zastavení dodávek kukuřice Rusínům, hlavní složky potravy. Olbracht tu mj. poukazuje na to, že centrum vznikajících problémů není v Užhorodě, ale v Praze.

V *Horách a staletích* je významným činitelem čas, v částech jednotlivých prací dochází k jeho prolínání. Jak si povšimla Ludmila Lantová: „Sám titul knihy, jehož smysl určuje základní protiklad neměnné přírodní reality („hory“) a historicky vymezené epochy, dává plurálem „staletí“ sémantický impuls k obrazu vrstevnatosti času. Scény, popisy a líčení *Hor a staletí* stále zdůrazňují rozmanité stupně „současnosti nesoučasného“, která je podstatou všeho podkarpatoruského života.“¹²⁸ Protože Zakarpatsko je Olbrachtovými očima viděno jako země, „kde se zastavil čas“, ale přesto zemí fakticky se vyvíjející, užitý čas je nehomogenní. Pohled na zapadlé horské vesnice a starobylé zvyky obyvatel v něm evokoval vzdálenou minulost, avšak zároveň nemohl nevidět přítomnou realitu, která byla díky této optice zastřena. Jak jsme naznačili výše, autor např. užitím rozličného tempu jasně demonstruje minulé, dávno ztracené (tj. podivně, ale přesto fungující řád za dob uherské nadvlády) a porovnává ho s přítomným stavem, „představa existence různých historických časů v současnosti Podkarpatska je svou podstatou dynamická, dramatická a otevřená vývoji,“¹²⁹ napsala v této souvislosti Lantová.

¹²⁸ LANTOVÁ, Ludmila: Doslov. In OLBRACHT, Ivan: *Hory a staletí*. Československý spisovatel, Praha 1982, s. 260.

¹²⁹ Tamtéž, s. 261.

ZÁVĚR

V této práci jsme se primárně zabývali pojetím Zakarpatské Ukrajiny ve třech dílech Ivana Olbrachta, a to jak formálním zpracováním prostředí, tak jeho obsahovou stránkou.

Olbrachtova díla *Nikola Šuhaj loupežník*, *Golet v údolí* a *Hory a staletí* jsou neodlučitelně spjata se svou lokací. Rusínský lid si ze skutečného Mikuláše Šuhaje vytvořil legendu, národního hrdinu, proto není jeho literární postava představitelná bez prostředí karpatských polonin stejně, jako není možné oddělit kupříkladu Babičku od podkrkonošského kraje či Psohlavce od Chodska. Ani Židy z povídek *Goletu v údolí* nelze umístit do libovolného kraje Československé republiky, protože právě národnostně nejednotná Podkarpatská Rus byla „ubikací“ jak pro ortodoxní Židy, tak pro sionisty, a poskytla tedy Olbrachtovi příhodný prostor pro zápletky mezi příslušníky této národnostní menšiny.

Olbracht narozdíl od většiny autorů, kteří lokalizovali svou poezii i děje svých próz na Zakarpatskou Ukrajinu, zpracoval prostředí veskrze realisticky. Jelikož zde v letech 1931–1936 hojně pobýval a poměrně blízce se seznámil s prostředím, mohl zaujmout vcelku objektivní stanovisko. Do té doby spisovatelé reflektovali především karpatskou přírodu a starobylost zvyků, jež se zde po staletí dodržovaly. Ačkoliv Olbracht ve svých textech tyto skutečnosti neopominul, jeho primární pohled byl zaměřen na skutečný stav země (jenž byl popsán v příslušných kapitolách), a to nejen v reportážních textech, ale i v prózách. Například v románu *Nikola Šuhaj loupežník* je kromě hlavní dějové linie zobrazena sociální situace obyvatel horských vesnic a jejich pohled na připojení jejich domoviny k Československu. V *Goletu v údolí* autor líčí postavení Židů v podkarpatské společnosti včetně rozporů mezi jejich nábožensky diferencovanými skupinami. Olbrachtovy zakarpatské texty jsou komplexem, který vedle sociálních a politických problémů reflektuje rovněž mentalitu národa a poukazuje na nutnost vyrovnat se s národním sebeuvědoměním.

Konstatujme závěrem, že Olbrachtova zakarpatská díla se vyznačují vzájemným prolnutím významové a formální výstavby textu, jež se výraznou měrou podílí na jejich výpovědní hodnotě. V *Nikolovi Šuhaji loupežníkovi* je hlavní hrdina ztělesněním prapůvodního, živočišného a pudového elementu, proto je jazyk díla obdobně organický. V *Goletu v údolí* je situace jiná, jazyk harmonicky ladí s poklidným

plynutím životů postav. Dojde-li např. k nějaké roztržce či k emotivnímu jednání, jsou i jazykové prostředky voleny tak, aby děj podpořily. V reportážích *Hory a staletí* je zase jazyk přizpůsoben konkrétním tématům dílčích prací.

ANOTACE

Autor: Vendula Kösslerová

Katedra, fakulta: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název: Ivan Olbracht a Zakarpatská Ukrajina

Vedoucí práce: Mgr. Erik Gilk, Ph.D.

Počet znaků: 93.178

Počet titulů použité literatury: 28

Klíčová slova: Ivan Olbracht – Zakarpatská Ukrajina – Nikola Šuhaj loupežník – Golet v údolí – Hory a staletí

Anotace: Práce podrobně analyzuje roli a způsob zpracování Zakarpatské Ukrajiny ve třech dílech Ivana Olbrachta. Autor na daném území často pobýval a důkladně se seznámil s místním prostředím i se sociální a politickou situací. V práci je pro snadnější uchopení tématu stručně popsán historický vývoj Zakarpatské Ukrajiny, jsou nastíněna i další literární díla vzniklá v meziválečném období věnující se dané problematice. Tři hlavní kapitoly jsou věnovány analýzám zkoumaných děl – *Nikolovi Šuhaji loupežníkovi*, *Goletu v údolí* a *Horám a staletím*.

LITERATURA

Primární literatura

DURYCH, Jaroslav: *Kouzelná lampa*. Vetus Via, Brno 1996.

NEUMANN, Stanislav Kostka: *Enciány s Popa Ivana*. Československý spisovatel, Praha 1953.

OLBRACHT, Ivan: *Devět veselých povídek z Rakouska i republiky*. František Borový, Praha 1927.

OLBRACHT, Ivan: *Golet v údolí*. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1959.

OLBRACHT, Ivan: *Hory a staletí*. Svoboda, Praha 1950.

OLBRACHT, Ivan: *Hory a staletí*. Československý spisovatel, Praha 1982.

OLBRACHT, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník*. Mladá fronta, Praha 1986.

OLBRACHT, Ivan: *Nikola Šuhaj loupežník. Golet v údolí. Hory a staletí. Naše vojsko*, Praha 1959.

OLBRACHT, Ivan: *O umění a společnosti*. Československý spisovatel, Praha 1958.

VANČURA, Vladislav: *Poslední soud*. Československý spisovatel, Praha 1958.

Sekundární literatura

BUDÍN, Viktor: *Podkarpatská Rus očima Čechů*. Česká expedice, Praha 1996.

CAMUS, Jean-Yves, DERCZANSKY, Annie-Paule: *Svět Židů*. KMa, Brno 2008.

FORST, Vladimír, OPELÍK, Jiří, MERHAUT, Luboš: *Lexikon české literatury 2^{II}. Osobnosti, díla, instituce*. Academia, Praha 1993.

HAVLOVÁ, F., STICH, A.: *Stylistické studie I*. Ústav pro jazyk český ČSAV, Praha 1974.

HOLUB, Ota: *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*. Československý spisovatel, Praha 1983.

HOŘEC, Jaromír: *Podkarpatská Rus – země neznámá*. H&H, Jinočany 19943.

CHOURAQUI, André: *Dějiny judaismu*. Victoria publishing, Praha 1995.

JOVBAK, Vasil: *Podkarpatská Rusj–Zakarpatská Ukrajina (Krátce o historii)*. Nákladem vlastním, Kroměříž 2001.

KRAUS, Jiří, PETRÁČKOVÁ, Věra a kolektiv: *Akademický slovník cizích slov*. Academia, Praha 2001.

- LOTKO, Edvard: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2005.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan a kol.: *Dějiny české literatury 4*. Victoria publishing, Praha 1995.
- PÍŠA, Antonín Matěj: *Ivan Olbracht*. Československý spisovatel, Praha 1982.
- POP, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Libri, Praha 2005.
- OPELÍK, Jiří: Olbrachtovy zakarpatské dopisy. In *Sborník Národního muzea v Praze – řada C*, 9. Orbis, Praha 1964.
- OPELÍK, Jiří: Olbrachtovy zakarpatské reportáže. In *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Jazyk a literatura II*. SPN, Praha 1955.
- ŠVORC, Peter: *Zakleté zem Podkarpatská Rus 1918–1946*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2007.
- <http://www.karpaty-sky.com/ukrajina/vierchovina.htm>, 23. 4. 2009
- <http://slovník-cizich-slov.abz.cz>, 28. 10. 2008